

Ahmet Cevdet Paşa



TÜRKİYE DIYANET VAKFI YAYINLARI



TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 232

AHMET CEVDET PAŞA

(1823 - 1895)

(Sempozyum : 9-11 Haziran 1995)

ANKARA
1997

Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci

Dr. Ayhan BIÇAK

Cevdet Paşa çalışmalarında özellikle de *Tarih-i Cevdet* ile *Tezakir*'de, toplum sorunlarının kaynaklarına inerek, teşhislerini doğru yapmak kaygısında olduğu izlenimi vermektedir. Sorunları ortaya koyarken, sorunlar hakkında güvenilir çözüm önerileri getirmesi onun ayrıcalıklı bir yanıdır. Geçmişe yönelik çalışmalarında ya da günün şartlarını değerlendirmede olsun, Cevdet Paşa'yı büyük ölçüde yönlendiren gelecek kaygısı olmuştur. Toplumun geleceği, onun önemli bir problemi olduğundan çözüm deneme ve arayışları da ister istemez geçmiş ve hâlde olmuştur. Cevdet Paşa'nın çalışmalarını, gelecek hakkında ne düşünüyor, sorusuyla değerlendirdiğimizde onun bir başka önemli cephesiyle, bilinçle, özellikle medeniyet, siyaset ve tarih bilinciyle karşılaşırız. Cevdet Paşa'nın değeri de onun hem kendi toplumu hem de dünya hakkında yüksek bir *bilinç* seviyesine sahip olmasından gelmektedir. Sorunları, zaman açısından üç boyutlu, ilişkiler açısından çok boyutlu ele alması, onu düşünür yapan niteliklerdendir.

Bilinç

Bilincinin temel özellikleri, bir bakıma Descartes tarafından belirlenmiştir. Descartes, bilinci kendi üzerine düşünme, olarak almıştır. Descartes'in temellendirdiği *cogito*, zihninin üzerine eğilme, düşünme, yansıma anlamlarına gelmiştir. Ben neyim, sorusuna düşünen bir şeyim; diye cevap vermiştir. Düşünen bir şey; şüphe eden, anlayan, kavrayan, tasdik eden, isteyen, istemeye tahayyül eden ve duyardır.⁽¹⁾ Bazen de tasarlamak, planlamak anlamında kullanıldığı gibi, düşünce, fikir ya da maksat anlamında kullanılmıştır.⁽²⁾ Bilinç kavramı, amaçlılık, maksatlılık, kendinin bilinci, kişilik, kişi, değişme, kişisel süreklilik ve seçicilik⁽³⁾ anlamlarını da içermektedir.

Lock, bilincin tanımını biraz daha genişletmiştir. Bilinç, herkesin, kendim dediği şeyi yapması ve böylece kendini bütün başka düşünen

(1) Bkz. Descartes; *Metafizik Düşünceler*. 114.

(2) Bkz. Klein; *The Concept of Consciousness*. 9.

(3) Bkz. Flanagan; *The Science of the Mind*, 27.

şeylerden ayırt etmesidir. *Bilinç, geriye, geçmişteki herhangi bir düşünceye erişebildiği ölçüde o kişinin özdeşliğine de erişebilir.*⁽⁴⁾ Ayrıca bilinç, kişinin geçmişteki ya da gelecekteki eylemlerine uzanabildiği sürece, kişi kendi olacaktır.⁽⁵⁾ Dolayısıyla, bilinçsiz kişilik olamayacağına göre, insanın *kendi* olabilmesi ve *kişilik* kazanması için, kendini kendi bilinciyle oluşturmalıdır.⁽⁶⁾ Kendilik, uzun ve sürekli bir zaman içinde var olmuştur. Bu yüzden de sonraki zaman boyunca da devam edebilir. Kendilik, bilincin sürekliliğine bağlı olarak varlığını sürdürecektir.⁽⁷⁾ ancak zaman zaman insanların *geçmiş eylemlerini unutmaları* görülse de zihnin uzun süreler hatırlamadığı *geçmiş bilinç durumlarını* yeniden hatırlar. Yani insan, zaman zaman geçmişteki bilincini bırakır ve sonra geri getirir⁽⁸⁾. Bütün bunlara rağmen bilince dayalı olarak bir bütünlük kazanan insan, geçmişte yaptığı eylemlere bağlı olarak mutlu ya da mutsuz olur. Kendinin bilincinde olduğu sürece kendi olur ve kendiliği açıklayan şeyle sürekli olan bilinçtir⁽⁹⁾.

Şimdideki insanda bulunan eski eylemlerin bilinci yoluyla gelen ve insanın şimdisinde bulunan her şey de, hem o zaman hem de şimdi aynı kendiliğin bir bölümünü oluşturur⁽¹⁰⁾. Böylelikle kişi olmak, bilince bağlı olmakla eş anlamlıdır. Ayrıca kişi olmak geçmiş eylemlere bağlı olduğuna göre, bilinç kişinin geçmişle şimdisi ve geleceği arasındaki en önemli potansiyel niteliğindedir. Görülüyor ki, bilincin temel niteliği *kendi üzerine eğilim*dir. Bu anlamda bilinç, kendi durumunu kavrama ve bu durumu, geçmişe ve geleceğe göre düzenlemedir. Bu nedenden dolayı, sürekli durumlara bağlı olarak, yaratmak ve üretmek sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. İnsanın doğası olan kültür, insanın ürettikleriyle beslenerek büyüyüp gelişirken aynı zamanda insan da gelişmektedir. Üretme görevi aksatıldığında, içinde bulunduğu toplumda çözülme başgösterir. Çözülmenin önüne geçilmediği takdirde toplum tümünden yok olmaktadır. Öte yandan, bireyde bilincin gelişmesi için kültür her türlü desteği sağlamıştır. Kültür ortamına doğmak ve onun imkanlarından faydalanmak onun yüklediği görevleri yerine getirmek *akıl* göreviyken, bilinç aklın bir üst seviyesi olarak, yaşadığı ortamı sorgulamak, kültürün ihtiyaçlarını görmek, gelecekte ortaya çıkabilecek durumları öngör-

(4) Bkz. Lock; *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, II; XXVII, 9.

(5) Bkz. a.g.e., II; XXVII, 10

(6) Bkz., a.g.e., II; XXVII, 23.

(7) Bkz., a.g.e., II; XXVII, 25.

(8) Bkz., a.g.e., II; XXVII, 23.

(9) Bkz., a.g.e., II; XXVII, 25.

(10) Bkz., a.g.e., II; XXVII, 25.

mek ve gerekli tedbirleri almak bilinçli tutumun göstergeleri şeklinde düşünölmelidir.

Bilincin ortaya çıkmasıyla insanın doğasını (kültür) belirlemesi arasındaki ilişki önemlidir. Bu ancak *hafıza* terimini kullanarak açıklanabilir. İnsanın, uzak geçmişte, geçmişini şimdiden ayırmasıyla, insanlık kadar eski olan, tarih fikri ortaya çıkmıştır. Ayırım işleminde geçmişin unutulup gitmesine müsaade edilmemiş, hafızada korunmuştur. Hafızanın ortaya çıkışı ve kullanılışı da, bilincin ortaya çıkmasını sağlamıştır⁽¹¹⁾. Hafıza, herkesin hayatıyla birlikte. O beni 'ben', seni 'sen' yapar. Hafıza, bugünkü kendimizi, dünkü kendimizde tanımaya imkan verir⁽¹²⁾. Birey kendini geçmişe bakarak tanımlar ve adlandırır. Kendinin bilincine varır. Geleceğin hayalde olduğu gibi, geçmiş, hafızada vardır. *Bilinç* tam olarak bilinmeyen iki şey –geçmiş ve gelecek– arasında ince bir köprü inşa eden unsurdur. Tarih, bilinçle birlikte hafızanın içinde yer alır. Kısacası hafıza, dünyayı bir süreç olarak ortaya koymakta ve onu tarihî veri yapmaktır. Hafızada bulunanlardan faydalanma durumu bir bilinç durumu olarak ortaya çıkar.

Hafıza bilinç ilişkisi Bergson tarafından da ele alınmıştır. Bergson'a göre bilinç, öncelikle hafıza anlamına gelir. Hafıza genişlikten yoksun olabilir. Geçmişin ancak az bir kısmını hatırında tutabilir. Ancak olup bitmiş şeyleri de ezberinde bulundurabilir. Kendi geçmişinden hiçbir şey barındırmayan bilinç, bilinç olmaktan çıkar. Bilinç geçmişten elde ettiği malzemelerle olayların farkına varma ve yeni olaylar yaratma olarak karşımıza çıkmaktadır⁽¹³⁾. Bilinç yalnızca geçmişe bağlı değildir; gelecek için de geçmişle bağlantı kurmaktadır. "Dikkatli bir bekleyişdir, bundan dolayı da, hayata karşı herhangi dikkat yokken, bilinç bir şey de olmaz. Gelecek işte bundadır; gelecek bizi çağırmakta, yahut, daha doğrusu, bizi kendine çekmektedir. Bizi zaman yolu üzerinde ilerleten bu aralıksız çekiş kendimizin, aralıksız eylemde bulunuşumuzun da nedenidir. Her eylem gelecek üzerine bir bildiriştir."⁽¹⁴⁾ Bergson bilincin işlevini, artık varolmayan şeyi ezberde bulundurmamak ve henüz varolmamış olan gelecekteki şeyin üzerine bindirmek olarak görmektedir. "Gerçekte kavradığımız şey, iki kısımdan oluşan herhangi bir süre yoğunluğudur. Bu iki kısım ise: Kendimizin doğrudan doğruya geçmişimiz ve az sonra olacak geleceğimizdir. Biz geçmiş üzerine dayanmış, gelecek üzerine

(11) Bkz. Shetwell; The History of History, 12.

(12) Bkz. a.g.e., 12.

(13) Bkz. Bergson; *Zihin Kudreti*, 13-14.

(14) Bkz. a.g.e., 14.

eğilmişsinizdir. Böyle dayanmak ve böyle eğilmek bilinçli varlığın özelliğidir.*Bilinç var olmuş bulunan şey ile gelecek arasında atılmış bir köprüdür*⁽¹⁵⁾.

Bilinç, sonuçta kendini tanıma ve anlamaktır. İnsanı, bilgi üreten, muhakeme yapan bir varlık olarak tanımlamada en önemli görevi, bilinç yüklenmektedir⁽¹⁶⁾. Bu anlamda, “*kendin olmak*” ya da “*kendini bilmek*” insanın kendi üzerine eğilmesi, bilincini keşfetmesi ya da kendinin bilincine varmasıyla mümkün olmaktadır. Bilinç, kendini tanıma yanında kendi geleceğini görme ve gelecek için de geçmişe bakma sorumluluğunu yüklenmiştir.

Bilinç, Bergson’ın tanımladığı gibi ele alındığında, insanlığın başlangıcından bu yana olduğu kabul edilir. Bilinç, insana özgü olan akıl, özgürlük, irade, ahlâk, sorumluluk, ödev gibi kavramların bileşiminden oluşur ve kendini en iyi bireyin eylemlerinde gösterir. Birey için söylenen bütün bu özellikler toplum için de geçerlidir. Toplum bilincine ulaşabilmesi için tarih bilincini ön plana çıkarması gerekmektedir. Çünkü birey olmak için gerekli olan kendilik ve hafıza, toplum için kimlik ve tarihe dönüşmektedir. Toplum bilincinin temel dayanakları ise tarih ve siyaset bilinçleri olmaktadır. Tarih, uzun zaman sürecinde toplumun ürettiği kültür ve kültürü taşıyan temel kurum ve değerlerin, toplumun zihniyetini oluşturmasını ve geleceğe yönelmesini sağlarken siyaset bilinci gelecekle ilgili olarak topluma amaçlar ve bunları gerçekleştirecek yollar üretir.

Bilincin başlıca özellikleri arasında, sorgulama (eleştiri) ve geneli görüp değerlendirme de vardır. Kendini⁽¹⁷⁾ ve konu aldığı her şeyi, sorgulayarak sağlam temellere oturtmak, bilincin birinci dereceden görevleri arasındadır. Çünkü, kendini bilmediği ya da kendinin bilincinde olmadığı yapıp ettiklerinin büyük bir kısmı eksik ve hatalı yapıldığında kalıcı olmayacaktır. Ayrıca sorunlara sağlam, güvenilir çözüm bulmak için hem sorunun kaynaklarını ve unsurlarını hem de

(15) Bkz. a.g.e., 15.

(16) Teoman Durah’ın bildirdiği gibi, bilinç, bütün öteki bilgi çeşitlerinin aslı, esasıdır. Onun, zayıf olduğu kişilerde, elde edilen öbür bilgiler eksik, gedik ve yüzeysel kalmağa hükümlüdürler. ... Bilinç, bütün bilgilerin denetlendiği son anlamlandırma mercii dır. Bu bakımdan *bilgilerin bilgisidir*. ... Bilinç, öznel bir vaka olmayıp insanın, toplum ortamında edindiği kişisel tecrübeler ile yaşantıların temerküzüdür, derişmesidir. (Bkz. Durah; *Aristoteles’te Bilim ve Canlılar Sorunu*, 8) Bilinç anlamlandırma ve değerlendirme mercii olarak da iş yaptığı görülmektedir.

(17) *Bilinç*, bilinci taşıyan insanın ve dahil olduğu kültürdeki temel nitelikleri konu almaktadır.

çözümde kullanılacak malzeme sorgulanmalıdır. Bu tutum, çözüm denemesinin güvenilirliği kadar çözüm denemesini yapan kişiye de güven duyulmasını sağlar.

Bilinçli bir deneme, problemin ilişkilerini de göz önüne almak durumundadır. Ayrıca, tarih, siyaset, kültür gibi konuların incelemesinde sınırlar daha da genişleyerek, söz konusu edilen çalışma alanıyla başka kültür dünyalarının ilişkileri de dikkate alınmak durumundadır. Çözülme çalışılan problem ya da araştırılan herhangi bir konu, öncelikle ait olunan kültürün verilerini kullanarak, ihtiyaç duyulduğu takdirde başka kültürlerden yardım alınarak, sistem içinde temellendirilir. Dolayısıyla konu, bütünlük içinde anlaşılır. Toplumun bunalım dönemlerinde, araştırmaya konu edinilmiş herhangi bir sorun, o toplumu taşıyan kültürün bütününe genel özellikleriyle gözönünde bulundurmak ve sorunu bir sistem içinde değerlendirmek bilincin insana kazandırdığı en önemli niteliklerden biridir.

Cevdet Paşa'nın Tarih Anlayışı

Çerçevesi belirlenmeğe çalışılan *bilinç* kavramından hareketle, Cevdet Paşa'da *tarih bilincinin* nasıl görüldüğünü tesbit etmeğe çalışacağız.

Cevdet Paşa'nın tarih anlayışı bize bilinç konusunda önemli ipuçları vermektedir. *Tarih-i Cevdet*'in ilk sayfasında, bazı insanların maziden aldığı öğretici, düzenli, hayırlı ve gerekli bilgiler ile hayırlı işler yaptığı belirtilmiştir. Yine bu nitelikteki insanların, eskileri geçerek daha ileri bir görüşe varmayı uğraşı sebebi saydıkları ileri sürülmüştür. Cevdet Paşa'ya göre, eldeki bilgilerle, geçmişten bugüne gelip olayların asıl sebepleri keşfetme yeteneğine sahip olanlar saygıdeğerdirler⁽¹⁸⁾. Saygıdeğerliği birbakıma, geçmişin hesabını görerek geleceğe yönelme bilinci olarak tasvir etmiştir. Bu tutum, tarih bilincinin en iyi göstergeleri arasındadır⁽¹⁹⁾.

(18) Bkz. Ahmet Cevdet Paşa; *Tarih-i Cevdet I*, 13.

(19) Tarih bilincinin bir boyutu da tarih bilincinin kuruluşunu ya da gelişimini sağlamaktır. Cevdet Paşa biliminin Türkiye'de kuruluşunu yapmıştır denebilir. Bu deneme bile, sağlam temellere oturtmuştur. Kendisi de büsbütün yeni bir usul ile eser vücuda getirdiğini belirtmiştir (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 14). Bunun en belirgin şekilde ortaya konduğu yer tarih yöntemine ilişkin düşünceleridir.

Cevdet Paşa'ya göre, tarih konularında *doğru*, olayın aslına en yakın ve uygun bilgilere varmaktır. (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 13). İddiaların doğruluğunun araştırılması, doğrulatalılamayan iddiaların ciddiye alınmaması gerektiği vurgulanmıştır. (Bkz. Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir II*, 59).

Özellik'in tarih araştırmalarındaki rolünü (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 15), tarihçilerin

Cevdet Paşa, vakanüvis olarak yazdığı 1764-1826 (Vak'a-i Hayriye) tarihleri arasında konu alan *Tarih-i Cevdet*'de, eski vakanüvislerden farklı bir tutumda olduğunu göstermiş ve farklılığını da ifade etmiştir. Bu çalışmasının başında, kendinden öncekilerin namını yeniden ortaya koyacağını ve sonra gelecek olanların hayır dualarını alacağını belirtmek⁽²⁰⁾, iddialı olduğunu göstermiştir. Cevdet Paşa çeşitli kaynaklar⁽²¹⁾ kullanmakla beraber onun asıl vasfı özgün düşünceler üretmesinde yatmaktadır. Babinger'e göre seleflerin eserlerinden öylesine bağımsız bir düşünüşle, bir sıraya uymak için savaşlar ve iç olaylar birbirlerine karıştırılmamıştır⁽²²⁾.

Sorunlar üzerindeki açık merakı meseleyi yarım anlatmasına müsaade etmemiştir. Tanpınar'ın bildirdiği gibi, devletin tarihini âdetâ kurumların tarihinde mütalaa ediyor, düşüncesini uyandıracak kadar derin bir perspektifle toplumu batılılaşmağa götüren hadiselerin üzerinde durmuştur. Muayyen bir fikrin müdafaasını yapan ve bu yüzden zaruri olarak tenkit fikrine dayanan bir eser için bundan tabii bir şey

düştüğü hatalardan kurtulmanın yolunu konu edinmiştir. İnsafı ve taraf tutmamak usulüne uyularak, olayların doğruluğuna ve doğruluk sebeplerinin araştırılmasına gayret ve ihtimam gösterilmesi istenmiştir. (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 23-24). Cevdet Paşa bu ilkeye uymuştur. Tarafsızlığı çeşitli vesilelerle kendisine bildirilmiştir (Bkz. *Tezâkir IV*, 74). Tarih bilgisinin denetleme unsuru olarak *eleştiri*yi yöntem olarak kullandığı gibi, bütün tarih araştırmacılarına da tavsiye etmiştir. (Bkz. *Tezâkir IV*, 218, 222-224, 236-244).

Konu seçiminin de önemli olduğu, bu seçim ilkesinin de "fayda" olduğu (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 23), belirtilmiştir. *Fayda* esnek bir kavram olduğundan, her hangi bir olay, çeşitli tarih araştırmacıları tarafından, kendi bakış açılarıyla değerlendirileceğinden, olay çok yönlü incelenmiş olur. Tarihteki sonsuz sayıda olayın tarihe geçirilemeyeceğine göre, seçicilik, bilimsellik açısından önem kazanır.

Tarih biliminde amaç, doğru, güvenilir bilgileri elde etmekle birlikte, tarih yazarının görevleri arasında, faydalı haber vermek, herkese ibret olabilecek olayların gerçek sebeplerini okuyup araştırıp herkesin anlayabileceği gibi açık ve akıcı olarak anlatır. Yoksa ağır, ağıdalı cümlelerle bilgi ve hüner göstermek, ya da gazete gibi günlük olayları söylemek değildir (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 23).

Cevdet Paşa, tarih bilimini taşıyan temel kavramlar ve ilkeleri (doğruluk, güvenilirlik, seçicilik, nedensellik, eleştiri, karşılaştırma, gözlem, amaç, fayda gibi) yer yer tanımlayıp yer yer de kullanarak bu bilimin temel özelliklerini kazanmasını sağlamıştır. Bilimin hem amacını hem de yöntemini güvenilir bir tabana oturtmuştur.

(20) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 14.

(21) Kaynak olarak sadece arşivlerden değil, kendinden önce gelmiş olan vakanüvislerden de ve özellikle Vasıf, Enverî, Edib, Halil Nuri, Pertev, Asım, Şanizade ve Es'ad ve sırası geldikçe de Ceberti gibi Arapça kaynaklardan faydalanmıştır. Fransız kaynaklardan uzak durmuş. (Bkz. Babinger; *Osmanlı Tarih Yazarları*, 410).

(22) Bkz. a.g.e., 410.

olamazdı⁽²³⁾. Tanpınar'ın haklı olarak belirttiği gibi, *Tarih-i Cevdet* eleştiriye büyük yer veren bir eserdir, çünkü konu edindiği çağda eleştiri çok yaygındır. 1774-1826 dönemi devletin kökünden sarsıldığı devirdir, sınırlar güvenliğini kaybetmiş olduğundan, toplum, dış güvenliği olmaksızın yaşamaya başlamıştır. Toplumun bütün kurumları bir ihtilâl manzarası göstermiştir. Bu dönem, bir medeniyetin içten tükendiğini anladığı, acı gerçeklerin devridir. Bu devirde, giderek artan eğilim, herşeyi yeniden kurmak düşüncesidir⁽²⁴⁾.

Cevdet Paşa *Tarihi-i Cevdet*'de, her ne kadar belli bir dönemi yazmış olsa da, çeşitli konulara yer verdiği için bu çalışma oldukça geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu perspektiften yola çıkıldığında, onun bir medeniyet tarihçisi⁽²⁵⁾ ve Osmanlı tarihçilerinin en büyüğü olduğu⁽²⁶⁾ Türk tarihçilerinin de en önemlileri arasında yer aldığı tartışma götürmez. Ayrıca, uyguladığı yöntem bakıldığında, tarih bilimine katkısının en üst seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Tarih Araştırmalarında Amaç

Geçmiş olaylara ait kitapların yazılmasında ve okunmasında *asıl aranan ve istenilen nedir*⁽²⁷⁾, sorusu bize, Cevdet Paşa'nın tarihten beklediklerinin neler olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Cevdet Paşa'ya göre tarihin görevleri arasında, gelecek nesilleri iyi davranışlarda bulunma yönünde uyarmak ve yaşanan iyiliklerden faydalanmalarını sağlamak ve geleneklere dayanak olmak vardır. Tarih, dünyanın, insanlığın, geçmişinden şimdiki ve gelecek toplumlara haber verme aracı olduğu gibi, dünya çapında yaşayan örnekleri, hatıraları ve uygulamaları içeren bir yapıdır. Ayrıca geçmişte muhtelif milletlerin birbirlerine nisbetle *üstünlük ve ileri değer*de olduğunun *ölçü ve miyarı da tarihtir*⁽²⁸⁾. Toplumlar arası çekişmelerde geçmişin silah olarak kullanılması öngörülmüştür. Geçmiş değerler bugünün sorunlarının çözümünde güven verici bir unsur olarak kabul edilmiştir.

Tarih çalışmalarında amacın, büyük ölçüde siyasî kaygılar tarafından belirlendiği görülmektedir. Cevdet Paşa'ya göre, bilim olarak Tarih, herkese, özellikle de devlet adamlarına geçmişteki gizli ve saklı olayları öğretip duyurmakla görevli olduğu gibi, halkın bütün dünyaya ait

(23) Bkz. Tanpınar; *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 170.

(24) Bkz. a.g.e., 171.

(25) Bkz. Ortaylı; *Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi*, 166.

(26) Bkz. Yinanç; *Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik*, 576.

(27) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 23.

(28) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 13.

menfaatlere dönük olarak, okuyup, değerlendireceği ve yönetici devlet adamlarınca da el üstünden tutulan, menfaatleri çok bir fendir⁽²⁹⁾. Tarihten beklenen yalnız bir olayın falan zamanda meydana geldiğini bilmek değildir. Bu nedenle tarih yazımında amaç "faide-i tarih" olmalıdır⁽³⁰⁾. Böylesine bir yaklaşım, tarih bilincine en uygun olan tavidir⁽³¹⁾.

Cevdet Paşa, genel faydacı yaklaşımını, devlet örneğiyle desteklemiştir. Ona göre, devlet düzeninin korunması, devletin eski usullerinin tarih aracılığıyla tesbit edilip saklanması ve yeri geldiğinde günün şartlarına uygun bir şekilde yeniden ele alarak devlette kullanılması faydalı olur. Bu nedenle tarih eğitim ve öğretimi çok gereklidir⁽³²⁾. Sorunların çözümünde geçmiş düşünceleri kullanma, yeni fikirlerin üretilmesi için geçmişi malzeme kayağı olarak görme fikri oldukça önemlidir. Geçmiş olduğu gibi taklit etme değil, geçmiş malzemeyi günün şartlarına uygun bir şekilde değerlendirme esasıdır.

Devlet adamlarının, herşeyi kendileri yaşayarak öğrenemeyeceğine göre, başkalarının tecrübelerinden faydalanmaları gerekir. Faydalanılan kaynakların önemli bir kısmını tarihler oluşturur. Vatan ve memleketini seven, devlet ve milletin ayakta durmasını isteyen gelmiş geçmiş maârifin hakkını verenler kendi yüzyıllarının olay ve haberlerini kayıtlı sonra gelenlere bırakmışlardır. Bunu yapanlar hayırlı davalarında öncü olmuşlar, hayır dualar almışlardır. Ayrıca insan, geçmiş ile geleceğin durumunu kavramak, bundan da öte, ezel ile ebed sınırlarına nüfuz etmeğe çalışmaktadır. Bu insanın tabiatında vardır⁽³³⁾. Geçmiş ve gelecek varolma ve kimlik kazanma için gerekliyken, ezel ve ebed entelektüel bir merak yanında, bir inanç unsuru olarak da insan olmanın şartları arasında yerini alır. Geçmişle gelecek arasındaki bağın üst seviyelerde kurulması tarih bilincinin de seviyesini gösterir. Bu bilincin ortaya çıkmasında çok önemli katkı sağlayan tarih bilimine, Cevdet

(29) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 23.

(30) Bkz. *Tezâkir IV*, 58; Meriç; *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, 13.

(31) "Fayda" terimi tarih bilimine katkı olarak da düşünülebilir. Doğru bilgileri verebilmek için, tarih biliminin geliştirilmesi "fayda" açısından değerlendirilebilir.

(32) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 26.

(33) Bkz. *Cevdet Paşa Tarihi I*, 1973, 4.

Tarih felsefesinin bir kolu olarak, spekülâtif tarih felsefesinin temel sorunu, insanın bu dünyadaki yerinin ne olduğunun sorgulanmasıdır. Bu anlamda, insan nasıl yaratıldı ya da oluştu? Niçin bu dünyada var? Dünyadaki amacı nedir? İnsanın yapı ettiklerini anlamlı kılan tarihin, bütün (insanlık tarihi) olarak bir anlamı var mıdır? Tarihte ilerleme var mıdır; varsa ölçüleri nelerdir? türünden soruları kendine konu edinmektedir. Cevdet Paşa, insanın ebed ve ezel sınırlarını merak etmesi onun spekülâtif tarih felsefesi merâkı için ipucu olabilir.

Paşa'ya göre, insanın manevî olarak ihtiyacı vardır⁽³⁴⁾. Bu nedenle de tarih araştırmalarına gereğinden fazla yer vermek, zaman ayırmak gerekir.

Cevdet Paşa devletin belli bir dönemin (1774-1824) tarihinin yazılmamış olmasını esefle yad ettikten sonra, *Halbuki asıl tarih yapırlarına yazılacak ve her fıkrasında pek çok uyanış hissi ve ibret alınacak tarih problemleri bu kayda geçirilmemiş, boşlukta ve kötü günlerin olayları idi*⁽³⁵⁾, der. Uyanış ve uyanışın getirdiği sıkıntılar toplumun geleceğini kurmak açısından önemlidir. Bu nedenle bunalım ve bunalıma bağlı olarak ortaya çıkan çözüm arayışları dikkate değerdir. Toplumun içinde bulunduğu bunalımdan çıkmanın yolu toplumu iyi tanımak ve bunalım hakkında ileri sürülen fikirleri yerinde değerlendirmekle çıkış yolunun bulunması mümkün olur. İleri sürülen fikirlerin eksik, yanlış, yetersiz gibi tutumlarla reddetmek yerine onları inceleyerek önerilecek çözümde kullanılacak unsurları seçip almak akla daha uygundur. Bunları yapabilmek için de, ileri sürülen fikir ve davranışları tespit edip kaynaklarda yer almasını sağlamak elzemdir. Cevdet Paşa iki açıdan da çok üzölmüşe benzemektedir. Çünkü ileri sürölen fikir ve uyanış hareketlerin kayıtları yapılmamış ve dolayısıyla kullanılmamışlardır.

Göröldüğü gibi Cevdet Paşa, tarihin amacını, geleceğı belirleme ve gelecekte mümkün olduğunca az hata yapmanın yardımcı unsurlarından biri olarak göstermiştir. Cevdet Paşa tarihi bir yandan içti-maileştirmiş, bir yandan da devletin yaşayabilmesi için bu ilmin ne kadar vazgeçilmez olduğunu göstermiştir⁽³⁶⁾. Kafasında oluşan devlet modelini gerçekleştirmek için kuracağı temeli ve kullanacağı malzemeyi tarihten derlemiştir. Devletin yükseliş ve çöküşünü konu alması⁽³⁷⁾ yanında, toplumu yönlendiren kurumların bütününe göz önünde bulundurması, geniş kapsamlı bir tarihin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumun sorunlarının tesbitinde ve çözümünde büyük ölçüde tarihe bağlı olduğundan, gününün şartlarında tarihi ön plana çıkarmanın kaçınılmaz olduğunu anlamış, bu düşünceleri de uygulayarak öğretmeye çalışmıştır

(34) Bkz. *Cevdet Paşa Tarihi I*, 1973, 4.

(35) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 13.

(36) Bkz. Meriç, a.g.e., 21.

(37) Bkz. Yinanç, a.g.e., 576.

Toplum Özellikleri

Cevdet Paşa toplumun sorunlarını üstlenme ve sorunlardan kurtulmanın nasıl mümkün olacağını arayan bir devlet adamıdır. Bu nedenle tarih çalışmalarına büyük önem vermiştir. Toplum ve devlette ortaya çıkan sorunların kaynaklarını, gelişme seyirlerini büyük bir hassasiyetle tesbit etmiştir. Bu hassasiyetin iki önemli nedeni vardır. İyi bir bilim adamı olması, diğeri de sorunların çözümü aranıyorsa, sorunun iyili tanımlanması ve bilinmesi gerekir, ilkesidir. Cevdet Paşa bu iki ilkeye de bağlı kalarak çalışmalarını sürdürmüştür. Hasta toplum ve devletin tedavisi için hem toplumun hem de devletin oluşumunu sağlayan ilkeleri ön plana çıkarmak gerekir. Cevdet Paşa çalışmalarının çeşitli yerlerinde bu ilkelere değinmiş, ilkelere hareketle bozulmayı ve yeniden yapılanmayı gerçekleştirme çabasında olmuştur.

Cevdet Paşa'a göre, insan, medenî yaşamayı bilen, hayat seviyesini yüksek tutmaya çalışan, yalnız başına değil, toplulukta bir arada bulunan varlıktır. Toplumlar, tarihi süreç içinde geliştirdikleri kültüre ve medeniyetin temsilcisi olan şehre yakınlığı ya da uzaklığına göre sınıflandırılmıştır. En alt sınıf, çadırda yaşayan, temel ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, uygarlık neticesi olan eğitim, sanat ve sanayide insanlığın yüksek hissesinden ve payından mahrum olan kabilelerdir. İkinci öbek, şehirlere göre medeniyetten uzak olan köyler ve kasabalarıdır. Topluluğun en yüksek derecesi uygarlıktır, yani devlet ve saltanat mertebesidir. Devlet korunması sayesinde insanlar birbirlerine yapabilecekleri kötülük ve düşmanlık korkusundan uzak olurlar. Bu onların insanca yaşama isteklerine varmasını sağlar ve yüksek değerlere, erginliğe ulaşmalarını kolaylaştırır⁽³⁸⁾.

Her ne kadar insan, kendisini kötülüklerden uzak tutmak ve menfaatlerini elde etmek için yaradılıştan getirdiği içgüdüsünü kullansa da, çoğu zaman birçok kimsenin eylem ve arzularının birleşmesinde güçlük ortaya çıkar. Cevdet Paşa'ya göre, güçlükler öylesine boyutlara ulaşır ki, insanlar baş başa kaldıklarında birbirlerine acımayıp yok ederler. Hem insanların anlaşma zorluklarından hem de toplumların çıkarları nedeniyle, devletler arası savaşlar sık sık yaşanır. Bu durumlarda, herkes özel ve genel haklarını hükümet eline verip, onun otorite, yardım ve dayanışmasına razı olarak insanca değerlerle, uygunluk ve erginliği ele geçirme fırsatını kazanırlar⁽³⁹⁾. Cevdet Paşa devletin nasıl ortaya çıktı-

(38) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 25.

(39) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 25.

ğını bu şekilde açıklamıştır. Ona göre, içgüdüleriyle hareket eden insan belli tehlikelerden kurtulmak ve güven içinde yaşamak için devlet düzenini kurmak gereğini duymuş ve bu gerekliliği yerine getirmiştir. Hakların devlete *devri karşılığında olgunluk ve erginlik elde edebilmektedirler*. İş bölümü gereği, herkes kendi görevini yapmaktadır. Herkesin birinci dereceden görevi olan işte bu uzmanlaşmış olgunlaşması kaçınılmazdır. Ayrıca güvenlik içinde ihtiyaçların karşılanması, fikrî konularda da gelişmeyi kolaylaştırmaktadır⁽⁴⁰⁾.

Toplum, ziraat, ticaret, memuriyet ve askerlik gibi hizmetleri yapan sınıflara ayrılır. İlim ve sanayide gelişmiş toplumlar zaruri ihtiyaç maddelerini kısa sürede ürettiklerinden, geriye kalan boş zamanlarını ilim ve sanata ayırarak gelişmelerini sürdürürler. Bununla birlikte o toplumlar basitlik içinde kalmayıp, süslenme ve külfete büyük yer vermeye başlamalarından bu tür ihtiyaçlar giderek artar. Şahsî menfaatler ve amaçları da çoğalır. Böylece toplumun idaresi güçleşir⁽⁴¹⁾. Zamanında gerekli tedbirler alınmadığı takdirde kurumlar bozulur giderek de devlet çökmeğe başlar.

Bu tesbitler ışığında Osmanlıya baktığında, kurucu olarak Türkleri ön plana çıkarmaktadır⁽⁴²⁾. Türklerin güzel nitelikleri ile kahramanlığı ve İslâm dinine bağlılıkları onların güç kaynağı olmuştur. Bu güçle kurdukları devlet de güçlü olmuştur; idare etme istidat ve kabiliyetleriyle İslâm dünyasına birlik, beraberlik ve güvenlik getirmişlerdir⁽⁴³⁾. Ayrıca öylesine iyi bir düzen kurmuşlardır ki, birçok lisanla konuşan, inanış, davranış, görüş ve düşünceleri farklı olan milletlerin birarada yaşamasını sağlamışlardır. Bu nitelikleri de beceriyi kendinde toplayan ve uygulayan devlet ve toplum, elbette medeniyeti en üst seviyede yaşayan yüksek bir topluluk ve kendine güvenen güçlü bir devlettir⁽⁴⁴⁾.

(40) Platon *Devlet*'in ikinci kitabında, toplulaşmayı toplumun gelişmesini, birinci dereceden ihtiyaçlardan başlayarak, iş bölümü, mesleklerin ortaya çıkmasına bağlamıştır. Cevdet Paşa'da da benzer bir yapı göze çarpmaktadır.

(41) Bkz. *Cevdet Paşa Tarihi I*, 1973, 4. Platon, toplumda görülen bozulmaların, büyük ölçüde zenginlik ve ahlâk çöküntüsünden geldiğini düşünmüştür. (Bkz. Platon; *Devlet*, 7. ve 8. Kitaplar; Platon; *Yasalar*, 3. Kitap) Cevdet Paşa da bu ilişki üzerinde dikkatle durmuştur.

(42) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 46.

(43) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 37. Cevdet Paşa'ya göre, kurucu millet ve asker olarak Türkler, garip bir yapıya sahipler. *Vakt-i hizada (barış zamanı) maaş ve ta'yin için sızlanır. Seferber olduklarında kuru ekmeğe kanaat ederler* (Bkz. *Tezakir III*, 168). İşte bu milletin nasıl bir idare kurduğu ve idarenin nasıl bozulduğu yeni idaresinin nasıl olacağını çağın sorunlarını da göz önünde bulundurarak düşünen ve yer yer de uygulayan Cevdet Paşa'nın arayışlarına yakından bakmak gerekmektedir.

(44) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 37.

Medeniyet seviyesinde en üst mertebeye çıkmış olsa da, Cevdet Paşa, Osmanlı devletini askerî devlet olarak tanımlamıştır⁽⁴⁵⁾. Devlet kadrolarının büyük ölçüde askerî yapıdan gelinerek doldurulması göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca Yeniçerilerin Osmanlı Devleti'ndeki yerini anlatırken devletle asker ilişkisini çok açık bir şekilde dile getirmiştir⁽⁴⁶⁾. Halkı göz önünde devlet, kitap ile kılıç şeklinde sembolleşmiştir. "*Padişah size bir kitap ile bir kılıç yollamış. Kitâba itaat edelerin kılıç ile işi yok ve illa kılıç hazırdir*"⁽⁴⁷⁾. Kılıç askerliği ve cezayı temsil ederken, kitap sivil idare ve yargıyı temsil ettiğini kabul etmek gerekir.

Toplumsallaşma ve devletleşmenin tarihi bir süreç içinde geliştiği ortaya konmuştur. Dolayısıyla tarih gelişmenin arkasındaki en önemli unsur olarak kabul edilmiştir. İçinde bulunduğu ya da varılan son noktayı kavramak ancak tarihi süreci anlamakla mümkün olmaktadır. Cevdet Paşa bu zihniyetle Osmanlı Devleti ve toplumunun sorunlarına eğilmiştir.

Devlet

Yukarda görüldüğü gibi, devlet, medeniyetin ulaştığı en son noktalardan biridir. En son ve en gelişmiş kurum olan devletin özelliği nelerdir? Devlet, toplumun, güven, huzur ve düzen içinde yaşamasını sağlamak ve geleceğini hazırlama sorumluluğunu yüklenerek, belli bir toplumun bilinç seviyesine bağlı olarak, geçmişte oluşmuş giderek de gelişmiştir⁽⁴⁸⁾. Kuruluşu ve görevleri açısından ele alındığında, devlet, bilincin tanımı olan, *geçmişle gelecek arasında köprüdür*, ifadesine uygun bir yapıdadır. Devlet sorumluluklarını yerine getirirken, temsil ettiği toplumun ve kültürün nitelikleri ile çağın gerekleriyle uyum içinde

(45) Bkz. *Tarih-i Cevdet IV*, 2173. Askerî devlet olmasının niteliklerinden biri olarak halkın askerliğe bakış açısıdır. Boşnakların askere yazılmaları üzerine Avusturya memurları onlara, Devlet-i Aliyye'nin borçları var, size aylık veremez, dediklerinde; Boşnaklar, *para için askerlik etmek bizim dinimize yakışmaz. Biz askerlik vazifesini ancak din ve devletimiz için ifaya borçluyuz. Erkan-ı vilayet böyle nasip görmüş. Kaza-i erba'a müftileri dahi fetva vermiş. Biz andan dönmeyiz.* (Bkz. *Tezakir III*, 44).

(46) Bkz. *Tezakir IV*, 219.

(47) Bkz. *Tezakir III*, 168.

(48) Osmanlılarda devlet içinde kullanılan *Devlet-i ebed-müddei* ifadesi bir taraftan gücün ve zaferin, diğer taraftan siyasî yapının sürekliliğinin vurgulanmasıdır. Devlet kelimesi hem hâkimiyetin el değiştirmesi hem de bu hâkimiyete dayalı siyasî yapı için kullanılmıştır. (Bkz. Davutoğlu; *'Devlet'*, 235.

Bu ifadenin devletin zaman açısından sonsuz (sonsuz zaman süreci) olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Yüklenilen bu nitelik devletin ilahî bir özellik taşımasını da gösterir; çünkü, bu nitelik ancak Allah'a mahsustur. Devlete güvenin de bir göstergesi olarak oldukça anlamlı bir ifadedir.

olmak zorundadır. Bunları yapmadığı takdirde meşruluğu tartışılacağı gibi, çok çabuk da çözümlenip yok olur. Toplum ve kültüre uyumlu hareket etmek, onları iyi tanımakla mümkün olmaktadır. Tanımanın da hemen hemen biricik yolu onların tarihini incelemektir. Bir kültürde ortaya çıkan devlet yapısını incelemek ve onun ilkelerini ortaya koymak, o kültürün de genel özelliklerini büyük ölçüde ortaya koymak olur⁽⁴⁹⁾. Bu açıdan bakıldığında Cevdet Paşa, yaptığı çalışmalarda, Türk kültürünün önemli özelliklerini, tarihi perspektiften hareketle devlet çerçevesinde ele almıştır.

Cevdet Paşa'ya göre, her devletin iki temel görevi vardır: 1- Memleket içinde sosyal adaleti kurarak halkın haklarını hukuk çerçevesinde korumak, 2- Sınırları düşman saldırılarına karşı savunmak. Bu iki görev tam olarak yerine getirildiğinde devlet başarılıdır denir⁽⁵⁰⁾. Bu görüşünü *Tezakir*'de daha ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Hükümetlerin, biri halkın hukukî haklarını yerine getirme ve diğeri halkın korunması olmak üzere, halka karşı iki görevinin olduğu belirtilmiştir. Birinci görev, adliye kurumu çerçevesinde mahkemeler tarafından yerine getirilir. İkincisi ise askerlerin görevidir⁽⁵¹⁾.

Devlet, görevlerini yerine getirebilmesi için kendine genel bir yapı oluşturması gerekir. Cevdet Paşa'ya göre bu yapının iki temel çeşidi vardır. İdare ya merkezîdir ya da gayri merkezîdir. Buna öncelikle karar verilmesi gerekir. Çünkü yapılanma bu karar doğrultusunda olacaktır. Merkezî ya da yerel olması devlet yapısının oluşumunda önemli farklılıklar getirir⁽⁵²⁾. Bununla birlikte devletin oluşumu, devleti elinde bulunduran grupların anlayışına göre gerçekleşmektedir. Cevdet Paşa'ya göre, temelde üç grup vardır: Saltanat dairesi (hanedan), zengin ve soylular, halk. Bu gruplar arasındaki ilişki adil olursa, devletin çalışması da başarılı olur; gruplar arası işler doğru gitmediği takdirde devlet-

(49) Hegel'in devlet anlayışı tarih anlayışından çıkar. Hegel'e göre devlet, tarihsel yaşamın yalnızca bir parçası, özel bir alanı değil, asıl özü, nüvesidir. O, başlangıç ve sonudur. Hegel, tarihi geçmişten devletin dışında ve devletten önce söz edilemeyeceğini bildirmiştir. (Bkz. Cassirerş *Devlet Efsanesi*, 266). Devletin kültürümüzdeki yerini düşünen Hegel'in bu düşüncesi Türk devlet ve tarih anlayışına çok uygundur.

(50) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 84.

(51) Bkz. *Tezakir IV*, 97.

(52) Bkz. *Tezakir IV*, 102. İmparatorlukların yapıları gereği çok çeşitli kültürleri barındırması, kültürlerin hâkim olduğu bölgelerde o toplumun gelenek-görenek, dünya görüşü ve inançlarını göz önünde bulundurarak onları yönetmek daha kolay olmaktadır. Merkeze bağlandıklarında ise kültürlerini yaşamada yeterli hoşgörü gösterilmez. Osmanlıdaki sorunları içten içe yaşayan Cevdet Paşa bu problemle yakından ilgilenmiştir.

te bir takım bozulmalar meydana gelir. Bozulan toplumun düzeltilmesinde hangi grup ağırlığını koyup işleri düzeltirse devletin yapısı ve toplumun yönlendirilmesi o grup tarafından sağlanır⁽⁵³⁾. Cevdet Paşa bu düşüncelerini örneklemiştir: İngiltere'de asiller devlete hâkim olup ve ıslahatları kendi çıkarları doğrultusunda yaptıklarından meşrutiyet hâkim olmuştur. Fransa'ya çoğunluk (tabaka-i ulya) hakim olduğundan cumhuriyet sistemi yerleştirilmiştir. Rusya'da da çoğunluktan (tabaka-i ulya) başlandı ama mutlak (merkezi) hükümet tesis edildi⁽⁵⁴⁾.

Devlet, yapılanması ne şekilde olursa olsun, görevi olan adalet ve güvenliği sağlamakla yükümlüdür. Bu yükümlülüklerini yerine getirmekle görevli kurumların yapısı ve birbirleriyle ilişkilerinin düzenli olması da devletin iyi işlemesi için gereklidir. Cevdet Paşa'nın bildirdiği gibi, Osmanlı Devleti'nde, adaleti yerine getiren mahkemeleri tertip edenler devlet heyetinde de yer alırlar. Mahkemeler ne kadar muntazam ve mükemmel olursa, toplumun manevî gücü o kadar yüksek olur. Aynı şekilde savaş gücü de ne kadar mükemmel ise içte ve dışta ünü ve etkisi büyük olur. Bir devlet bu iki vazifeyi hakkıyla yerine getirmelidir. Halk da hükümetin emirlerine tam anlamıyla uymak durumundadır. Devlet, vergileri hakkaniyet üzere tahsil edecek, gelirleri artıracak düzenlemeler yapacak, ticaretin düzgün yapılmasını sağlayacak düzeni kuracak, her işi ehil kişilere verecek yapıyı oluşturacaktır. Ayrıca devlet, iç ve dış siyaset, maliye, bayındırlık ve eğitim gibi çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Bütün bunlara umur-ı mülkiyle (iç işleri, halka ait işler), siyaset denir⁽⁵⁵⁾. Bütün bu görevleri yerine getirecek kadroları yetiştirmek de devletin görevleri arasındadır. Zira Cevdet Paşa'ya göre, iyi bir idarenin oluşu ile devletin ilerlemesi ve mutluluğun elde edilmesi yöneticilerin dikkat ile ihtimam ile maharetlerine bağlıdır⁽⁵⁶⁾. Ayrıca Osmanlı'nın klasik dönemi bu tip idarecilerle dolu olduğundan işler iyi gitmiştir. İdareciler bozuldukça işlerin kötüye gitmesi de kaçınılmaz olmuştur.

Cevdet Paşa'ya göre devlet memurları üç kısımdır: İcra⁽⁵⁷⁾, yargıçlar

(53) Platon'un, sistemlerin birbirlerine geçiş ve toplum karakterinin belirlenmesinde yönetimi elinde bulunduranların etkisi ve topluma kazandırdıkları insan tipleri hakkında (Bkz. Platon; *Devlet*, 8. ve 9. kitaplar.)

(54) Bkz. *Tezakir IV*, 219.

(55) Bkz. *Tezakir IV*, 97-98.

(56) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 25.

Bu görüş Platon tarafından ayrıntılı şekilde *Devlet* adlı kitapta işlenmiştir. İnsan ve toplumun amacının, doğruluk içinde yaşayarak mutluluğa ulaşmak olduğu belirtilmiş, bunu da gerçekleştirecek kurumun, iş yetiştirilmiş yöneticilerin yönettiği devlet olduğu ileri sürülmüştür.

(57) Siyasetçiler denebilir, çünkü bütün özellik ve görevleri onları çağrıştırmaktadır. Verilen nitelikler bugünkü siyasetçiye de uymaktadır.

ve askerler⁽⁵⁸⁾. Bu üç memur sınıfı görevlerini yaparken benzerlik ve ayrılıklar gösterir. Görev hususunda hâkimler, askerlere benzerler. Askerlerin emirleri kesindir ve şerh ve tefsir edilmezler⁽⁵⁹⁾. Hâkimlerin bağlı oldukları şer-i şerif ve kanun-i münif de kesindir. Hâkimler hususati vakıyı şerh ve kanuna tatbikan kemal-i adalet üzere fasl u hasme memurdurlar. Kendi mahkeme-i vicdaniyelerine müracaat ile hükmedemezler. Bu nedenle askere benzerler. İki sınıfın işleri çeşitli değil sade ve tek tarzda gider. Fakat icranın hizmetleri o kadar çeşitli ve farklı kollara ayrılır ki bir kaideye oturtulamaz. Belki de siyaset ve idarenin neden ibaret olduğu hakikatıyla tarif olunamaz. Görevle gönderilen memurlara verilen talimatlar, sorunun çözümünü üstlenen kişilerin dirayet ve çok yönlü düşünebilme yeteneklerine bırakılmıştır. *Umuru siyasete hal ü mevkinin icabına dikkat etmek ve ahalinin mizacını gözetmek lazım gelir ve çok defa nass-ı talimatın doğrudan doğruya icrası muvafak-ı maslahat olamaz. Bu cihetle icra memurları vardıkları memleketin töresini bilip ve ahalisinin tavrı mizacını öğrenip de ana göre ifayı memunriyet ederler.*⁽⁶⁰⁾ Memurların bu şekilde yetiştirilmeleri şarttır. Öncelikle hukuk ve askerlik alanlarında kanun ve emirlere tam itaat istenirken, bu iki alan dışında icrada bulunacaklar için gerekli eğitimin yanında, kişisel beceri ve buldukları yöreyi anlayıp tanıyarak icrada bulunmaları beklenmektedir.

İcranın görevi devletin geleceği açısından son derece önemlidir. Çünkü, Osmanlı devletinde oldukça farklı kültürler ve yaşantılar vardır. Birl vilayetin sancakları arasında dahi fark vardır. Bundan dolayı, memurlar bir yıl geçmedikçe buldukları yerlerde sağlıklı kararlar veremezler. Bu süre içinde de danışarak karar vermelidirler⁽⁶¹⁾. Bu farklılıkları gözönünde bulundurarak karar verilmediği taktirde, o yörenin halkı devlete küsecek ve en küçük bir durumda devletten ayrılma başkaları yanına geçme arayışlarına girecektir. Bu tür davranışlar

(58) Bkz. *Tezakir IV*, 99.

(59) Kant, *Aydınlanma Nedir?* adlı yazısında, görev ahlâkı anlayışı gereği, komutanın verdiği emrin yanlış da olsa askerler tarafından yerine getirilmeleri gerektiğini ileri sürmüştür. Kendi ahlâk anlayışı, görev ahlâkı, açısından önemli bir durumdur. (Bkz. Kant, *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*, 214-221) Cevdet Paşa, hem hukukçularının hem de askerlerin bağlı oldukları ilkeler gereği, görevlerini yerine getirmelerini, görev ahlâkına bağlamış olabileceği kanaatindeyim. Bu Kant'ı okuduğu anlamında değil, İslâm dini ve Türk devlet anlayışı çerçevesinde ve bir hukukçu olarak, hukukun önemini görmemesi düşünülemez. İki bin yıldır süren Türk devlet geleneğinde, askeri hiyerarşide, emir tartışılmadan yerine getirilir.

(60) Bkz. *Tezakir IV*, 99.

(61) Bkz. *Tezakir III*, 164.

artıkça, devletin geleceği açısından büyük sıkıntılar ortaya çıkacaktır. Bu sıkıntıları aşabilmek için üç tür memur gurubunun da işlerini mükemmele yakın yapmaları beklenmektedir. Bunları yapabilmek için de memurların çok iyi eğitilmesi ve tecrübelerden geçirilmesi kaçınılmazdır.

Devletleri yönlendiren unsurlardan birinin de menfaat olduğunu görmüştür. Devletler arası dostlukların olmayacağını kabul etmiştir. Kişiler arası ilişkilerde en üst seviye olan dostluk gereği kişiler birbirleri için fedakârlıkta bulunurlar. Fedakârlıktan devletler arasında olamayacağını belirtmiştir. Devletler arası ilişkide menfaat esastır. Zira her devlet kendi toprak bütünlüğünü ve milletinin menfaatlerini korumakla yükümlüdür. Hükümet, yük altına girerek, kendi topraklarını riske atacak ve milletine fayda vermeyecek şekilde asker ve para harcarsa, kendi milletine hainlik etmiş olur. Hangi devletlerle ilişki kurup menfaat sağlayacağını önceden belirleme devletin görevleri arasındadır. Son yüzyıllarda devletler arasındaki ilişki ve bağlar günden güne artıp çoğalarak genişlediğinden bu nokta devletçe en çok üzerinde durulması gereken yandır⁽⁶²⁾. Çünkü bundan en çok Osmanlı Devleti zarar görmüştür. Devletler arası ilişki üzerinde durmasının başlıca nedenleri arasında, devletin gerçek yapısını ortaya koymak olduğu kadar, mesai arkadaşlarının, 19. yüzyıldan başlayarak, günümüzde de devam eden, devletler arası dostluk yanılığını göstermektir. Cevdet Paşa, İngiliz, Alman ve Fransızları dost bilen ve işleri bu dostluklara güvenerek yapmaya çalışan çok sayıda devlet adamı ve hükümet tanımıştır. Menfaat noktasını vurgulayarak, hem kendi siyasetlerini belirlemek hem de kendilerini dost olarak tanıtanların ilkece dost olamayacaklarını dar görüşlü siyasetçilere göstermeyi amaçlamıştır.

Cevdet Paşa devletin yapı itibarıyla durağan (statik) olmadığını kabul etmiştir. Ona göre, hangi devlet olursa olsun bir durumdan bir başka duruma geçildiği için her devirde özel bir hâl alır. Her durumda bir türlü davranmak ve her devrin gelişmesine göre çare ve ilaç aramak lazım gelir⁽⁶³⁾. Bu anlayış devletin ve toplumun yapı itibarıyla sürekli izlenmesi gerektiğini dolayısıyla sıkıntıların çıktığı an müdahale etmenin kolay olacağı temeline dayandırılmıştır. Ayrıca, değişken olduğu kabul edilen yapının değişmesini engelleme çabalarında bir işe yaramayacağı, doğal seyrine engel oldukça sorunun daha da büyüyeceği açıktır.

(62) Bkz. *Tarih-i Cevdet II*, 569.

(63) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 27.

Devlet de canlı varlıkların doğum, gelişim ve ölüm seyrini gösterdiğinden, onun gelişim seyri içinde hangi noktada bulunduğunu tespit etmek ve gerekli tedbirleri ona göre almak lazımdır. Bazen sorun hissedilmeyecek kadar küçük, derinde ve gizli olabilir. Yetkili kişi, hastalık ilerledikçe tedavi zorlaşacağından, ilk belirtileri görmeli ve hemen tedavisine başlamalıdır⁽⁶⁴⁾. Sorunlar, ister gizli ister açık olsun, devlet adamı ya da aydınlar çözüm geliştirirken detaylı olduğu kadar geneli de görmeli, sorunun kaynağını tesbit etmek için geçmişi incelemek kadar, gelecekte de sorunun alacağı durum ile çözümün yaratacağı etkileri düşünmelidir.

Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nde Kanuni'yle birlikte başlayan değişimleri, değişimin gerekliliği açısından değerlendirmiştir. Cevdet Paşa'ya göre gerekli değişiklikler yapılmamış olsaydı, bu, *zamanın mecburi hüküm ve emirlerini inkâr etmek olurdu*. Zira her insan topluluğu zorlanarak bu köprüden geçmiştir. Zamanın hükmünü anlayıp takdir etmeyerek tabiatın gidişine karşı koyup da eski durumunda kalmakta direnen ve ısrar eden kavimler, boşluk ve yokluk denizine düşmüşlerdir⁽⁶⁵⁾. Yok olmak istenmiyorsa gerekli değişikliklerin hazırlıklarını önceden yapıp, gerektiği zaman uygulamaya koymak devlet adamının görevleri arasındadır. Bunu yapmayan devlet adamları, yok oluşun nedenleri arasında yer alırlar.

Büyük değişim dönemleri, bunalım dolayısıyla da hastalıklı süreçlerdir. Cevdet Paşa haklı olarak, en büyük tehlikenin bu dönemlerde yaşandığını belirtmiştir. Çünkü, milletteki hastalığın seyri yeterince yakından ve dikkatle izlenmezse, iyileşme gerçekleşmediği gibi, hastalık yeniden ve daha etkili bir şekilde ortaya çıkar. Yeni şekliyle, devlet ya da toplumun zaten zayıflayan bünyesini bütünüyle çökertir. Dolayısıyla devletlerin eski halinden çıkıp, girmeye mecbur olduğu yeni duruma geçişte devlet yapısı hem eski hem de yeni durum açısından iyice incelenmeli ve gerekli değişiklikler akılcıca yapılmalıdır. Bütün bunalım dönemi süresince zayıflayan devlet, yine de iyi düşünülerek gerçekleştirilen yeni uygulamalarla düzlüğe kolayca çıkar. Zamanın gerektirdiği değişikliklere karşı durup da değişiklik olmasın diye çabalamak ve bu çabaların hükümet tarafından yapılması bir bakıma devlet bahçesinin sel altında kalmasını seyretmektir⁽⁶⁶⁾.

(64) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 27.

(65) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 83.

(66) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 83. Osmanlı her durumda üstünken kurumlarını geliştireceği yerde, işleri gevşetmiş; maarif ve sanayi ilerletecek yerde ihmal ve isteksizlik yolunu tutmuştu. Adım adım devletin mülki ve askerî işlerine de *nizamsızlık* başlamıştır.

Cevdetli Paşa değişiklikleri başarabilmenin şartlarını da belirtmiştir. Bir tasavvuru, kuvveden fiile çıkarmak üç ilkenin toplamına bağlıdır. Bu üç ilke ilim, irade ve kudrettir. Yapmayı bilmek, bütün azmiyle yapmayı istemek ve yapabilmektir. Bunlara sahip olan kişi herşeyi yapabilir⁽⁶⁷⁾. Devlette ve toplumda sorumlulukları yüklenenler bu niteliklere de sahip olmak zorundadırlar. Devletin her kademesine memur yetiştirirken bu üç ilkeyi kendinde toplayacak bir eğitim vermeli, atamalar yapılırken de, bu nitelikler göz önüne alınmalıdır.

Devlet yapısal sorunları yaşarken bir de dış sorunlar ortaya çıktığında, gerekli tedbirler zamanında alınmamışsa, tarihte çok sayıda örneği görüldüğü gibi, gelişmesini tamamlamadan yok olup gider. Gelişmelerini tamamlamadan yıkılanlar, kendi kusurlarıyla yok olmuşlardır⁽⁶⁸⁾. Gerekli tedbir ve değişiklikler zamanında alınırca devletin ömrü uzun olur. Her ne kadar beklenmedik dış olaylar gerçekleşse de iyi bir devlet adamı her muhtemel olaya karşı tedbir almak zorundadır. Bunu yapmıyorsa zaten iyi bir ziyaretçi değildir.

Cevdet Paşa, devletin geleceğinden siyasetçiler kadar aydınları da sorumlu tutmuştur. Sorunları kavramak, onlara çözüm üretmek, gelecekte ortaya çıkabilecek durumların hazırlıklarını yapmak aydınların görevleri arasındadır. Cevdet Paşa'ya göre, Hıristiyan *devletlerin siyasetteki hâkimiyetleri bir araya gelip bilginlerle tertip olunmuş* bilime dayanan kanunlardan ibaret olmasıdır⁽⁶⁹⁾. Bu açıdan bakıldığında bilgin ve bilim destekli bir devlette ortaya çıkması muhtemel sorunlar kolaylıkla tesbit edilirler. Bilginlerin geleceği görme, analizci ve eleştirel kafa yapıları, uzmanlık alanlarında sorunları göre ve çözüm arama sorumlulukları devletin sağlıklı yaşaması için gerekli desteği vermektedir. Aydınlar sorumluluklarını yerine getirmeyerek çözülmeyi hazırlar.

Siyaset işlerinde maharet ancak tecrübe ile gelişir, tecrübe görüşüne bir yüzyılın tecrübesi kâfi olmadığından, ârif olanlar herşeyi kendi tecrübe etmeye kalkışmaz. Başkalarından gelen örnek ve öğütleri kabul ederler. Devleti yöneten ve ileri gelenler de tarih ilminden diğer kimseler gibi kendi hallerine göre yararlandıklarından devlet işlerinde daha

(Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 196). Ayrıca, Avrupa'da düzenli ordu yokken Osmanlılarda *Yeniçerilik* ve *Sipahilik* vardı(Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 84-85, 86-92). Gerekli değişiklikler zamanında yapılmadığından, sonuçta, bize askerlik ve savaş teknikleri öğretmeleri için Avrupalıları çağırarak zorunda kaldık.

(67) Bkz. *Tezakir IV*, 219.

(68) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 27.

(69) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 27.

başarılı olurlar⁽⁷⁰⁾. Tarih bilincinin ortaya çıktığı önemli bir nokta da burasıdır. Kendinden önce gelenlerin tecrübelerini iyi değerlendirerek kullanmak gerekir⁽⁷¹⁾. Zira bireyin, herşeyi kendi deneyerek öğrenmeye kalkışması, hiçbir iş yapamayacağı anlamına gelir. Özellikle devlet işleri zamanında ve doğru olarak yapılmadıkça çöküş kaçınılmazdır. Bu nedenle, tarihî arka planı ve amaçları akıllıca tesbit edecek, tarih bilincine sahip devlet adamının çözümü daha başarılı olacaktır.



Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni göz önünde bulundurarak yaptığı çözümlenmeleri kullanarak belirlenmeye çalışılan genel devlet formu, yine Osmanlı Devleti hakkındaki başka görüşleriyle desteklenebilir. Bunlardan biri de Padişah'ın konumudur. Osmanlılarda, devleti, hilafet ve saltanatı kendi uhdesinde bulunduran padişah temsil etmiştir. Dolayısıyla padişah hem şeriatın koruyucusu hem de saltanatın yürütülmesinden sorumlu olmuştur⁽⁷²⁾. Padişah yüklendiği bu görevle, İslâmî dünya görüşüyle oluşmuş devletin tepe noktasında, hem dinî inanç gereği oluşan kurumları kontrol eden halifeliği hem de bu dünya işlerinden sorumlu hükümeti kontrolünde tutarak koordinasyonu sağlamıştır. Padişahın bu görevleri yerine getirirken uyması gereken ilkeler, Osman Gazi'nin Orhan Gazi'ye vasiyetinden anlaşılmaktadır: Vasiyette, devlet başkanı olarak, her hususta kanunlara uymayı, önemli devlet işlerini konunun uzmanlarıyla konuşmayı, halk ve yöneticilere makam ve rütbelerine göre ikramda bulunmayı, değerli ilim adamlarına hürmet etmeyi, Allah'ın emirlerine boyun eğip yarattıklarına şefkat göstermeyi tavsiye etmiştir⁽⁷³⁾. Vasiyet, yönetimde başarılı olmayı, hukuka bağlılığa, devlet adamları ile geniş yelpazeli ve başarılı ilmiye sınıfının katkılarıyla sağlanan ortak hedef için çeşitli fikirlerin oluşmasını sağlayan geniş kadroya bağlamıştır. Ayrıca devlet başkanının sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini herşeyi bilen Allah'ın yargısına bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin işleyişinde bu vasiyetin büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin yönetilmesinde büyük rol oynayan *Divan*'ın gelişme seyri de önemlidir⁽⁷⁴⁾. Vezirler ile üst düzey yöneticilerin katıldığı ve padişah huzurunda divanlar toplanmıştır. Devlet-i Aliyye'de

(70) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 25-26.

(71) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 26.

(72) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 29.

(73) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 41-42.

(74) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 46, 47.

hakların hukuk çerçevesinde korunması ve dış güvenlik, yüksek bir öneme sahip olduğundan hiçbir şey gözden kaçırılmamıştır. Önemli kararlar alınmış ve gizli görüşmeler yapılmıştır. Adaletli hüküm vermeğe memur bilginler gayet toplu ve muntazam iş görmüşlerdir. Ayrıca *Sultanlar da pek ziyade titiz davranarak o zaman gereği, kendileri divan yerinde hazır olup memleketin iş ve meselelerini din ve devlet ile kayt altında bulundurmışlardır*^(74a). Vezir ve ilim adamları, işleri kolaylaştırmak için kendi saraylarında da divan toplamışlardır. Osmanlı devletinde haftada iki gün divan toplanır. Padişah kafes arkasında bulunur, vekilin doğru karar verip vermediğini kontrol eder. Vezirler kendi saraylarında her gün divan toplar ve kararlar alırlar. Cevdet Paşa eskiden, belli günlerde padişahın halkın her kesiminden gelen kimseleri kabul ve şikayetlerini dinlediğini hayıfla anlatmıştır. Sokullu'dan sonra divanın önemi kalmayınca kanun ve nizamlara riayet olunmamıştır; az çok nüfuz bulan padişah yakınları bu işe karışmışlardır. Devlet işleri ehil olmayanların elinde kalmış, devletin kuruluşu bozulmuştur^(74b). Adalet ve icranın birleştiği ortak kurum olan divanın bozulması bu iki kurumun da bozulduğu anlamını vermektedir.

Cevdet Paşa'ya göre, Devlet-i Aliyye'nin görevleri arasında doğuda, batıda, Hind'de ve Sind'de hilafetin birliğini sağlamak; bu gerekçeyle asıl topluluk olabilecek kuvvetleri biraraya getirmektir. Topladıkları kuvvetleri, kendi kuvvetleri kontrolünde bulundurmak durumundadırlar. Bu fikir en açık şekilde Yavuz'da ortaya çıkmıştır⁽⁷⁵⁾. Bir dünya devleti olmanın özellikleri arasında ufkun geniş olması başta gelen niteliklerdendir. Ufkun genişliği, devletin görevlerinin belirlenmesinde, bu görevleri yerine getirecek kurumların oluşturulmasında, dünyanın gidişine ayak uydururken aynı zamanda onu yönlendirmek gücüne, yani büyük düşünmeyi ve çok çalışmayı birlikte getirmektedir. Devleti yönlendiren bütün kadrolara büyük bir sorumluluk yükle-

(74a) Bkz. Bıçak, *Zihniyetin Yenilenmesi Sorunu*, 9-11.

(74b) Hegel devlete büyük önem vermiştir. Ona göre devlet, dünyaya uygulanmış akıl; insan, irade ve özgürlük şeklinde dışlaşmış manevî idedir. Tarihteki değişim özünde ve genelde devleti ilgilendirir, idenin öğeleri de onda çeşitli öğeler olarak belirir. (Bkz. Hegel, *Tarihte Akıl*, 144-145).

(75) Divan; peygamberlerin ve büyük hükümdarların davaları dinlemek, hükümleri yerine getirmek, verilen emirlerin yapılması ve halk arasındaki kavgaları ayırmak ve sonuçlandırmak için, buldukları kapalı yer. Tarihçilere göre ilk saltanat yerine oturan dışarda bir beldede bir kazada olan yüksek sofa şeklinde, bir sofra üzerine, günde bir kere güneş doğarken oturur ve halkın davasını orada dinler, geçmişte yazılmış ilahî hükümler icabına göre adaleti yayardı. (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 4^o).

mektedir.

Devletin oluşumu, görevleri, ilkeleri, temel kurumları Osmanlı Devleti'nin yapısı gözönünde bulundurularak tespit edilmiştir. İlkeler -adalet ve güvenlik- kendilerini hayata geçirecek kurumların oluşumuna katkı sağladıkları gibi, bu kurumların dayandığı ilkeleri en iyi yerine getirecek yapılara ulaşmasında yönlendirici olmuşlardır. Bir bakıma devlet de bu ilkeler için vardır. Devletin oluşumu ilkelerin kurumlaşmasına bağlanmıştır. Tarihi bir süreçte ortaya çıkan kurumlaşmayı anlamak, tarihi süreci değişkenliği içinde kavramak anlamına gelir. Böylece teşkilatlanma anlamında tarihi sürecin tamamlandığı nokta olan *devlet* tarihle bütünleşmektedir. Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin yapısında bu ilişkiyi görmüştür.

'Kendinin farkına varma' ve 'kendini bilme' anlamında bilinç, devletde somut şekilde ortaya çıkar. Devlet, temsil ettiği kültürün, belirleyici temel değerlerinin üstüne kurulup ona göre biçimlendiğinden, toplumun zihniyetini ve bilincini (hafıza ve kendi üzerine sürekli eğilme) en iyi şekilde yansıtır. Bilincin, sorgulama ve yönlendirme nitelikleri dışlaştırıldığında toplumun *iradesini* de su yüzüne çıkarır. Toplumun iradesi, kültürün temelini oluşturup ve onu yönlendiren *temel ve düzenleyici kurumlar*^(75a) ile dünya şartlarına göre biçimlenir. Böylelikle devlet, kültürü en üst seviyede temsil ederek en önemli kurum niteliğine sahip olur⁽⁷⁶⁾. Dünyanın, insanın, kültürün değişmesine bağlı olarak devlet de değişkendir. Bütün bu değişkenler dünyasını, toplum açısından yorumlayıp özümseyerek, geleceğe yönelik tutumlar geliştirmek devletin görevi şeklinde ortaya çıkar. Bilincin bireyde oynadığı rolü, bütün değişmelere rağmen 'kendi olmak'ı sağlamak, kültürle olmaktadır. Kültürdeki bütün değişiklikleri aşarak, kültüre ve topluma kimliğini kazandıran değerler dizisi, büyük ölçüde, devlet formu içinde biçimlenmektedir.

Bu durum, en iyi Türk devlet anlayışında görülebilir. Türk kültürü açısından bakıldığında devlet, kültürün omurgası gibi gözükmektedir. Bu nedenden dolayı Türk tarihi, çoğu zaman Türk devletler tarihi içinde değerlendirilmiştir. Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni ele alıp inceleyişi de, bu konuda önemli ipuçları vermiştir. Aşağıda görüleceği gibi, devletin çöküşü ve yenilenme çabalarında ortaya koyduğu tutumdan, devlet üzerine çalışmanın, kültürün bütünü hakkında konuşma anlamına geldiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

(75a) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 84.

(76) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 48-51.

Çöküşün Nedenleri

Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin bozulma nedenleri üzerinde de durmuş, hem gelişmenin hem de çöküşün nedenlerini tarihte aramıştır. Bir bakıma *Tarih-i Cevdet* Osmanlı Devleti'nin çöküşünün tarihidir⁽⁷⁷⁾. Bozulmanın nedenleri iki ana öbekte toplanabilir: Ahlâk ve ona bağlı zihniyetin çözülmesi ile bilinçsizlikten dolayı bilgi üretiminin yetersizliği, kurumların gereği gibi çalışmalarını engellemiştir.

Toplumda giderek artan zevkusefa çözülmenin başlıca nedenleri arasında sayılmıştır. Çünkü zevk ve sefayı gereğinden fazla yaşamak, bir bakıma sorumlulukları yerine getirmeme ve gayrimeşru yollardan para kazanma yolları cemiyeti içten içe bozmuştur. Bu hayat tarzı, sorumlulukları yerine getirme duygusunu geriletmişinden, idare, eğitim, sanayi ve ticarete sorunlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin gücü ve büyüklüğü genişleme fikriyle oluşmuşken, sefahata dalan kadrolar, bu anlayıştan uzaklaşmıştır. Yeni topraklar elde etme fikri değerden düşünce, ister istemez askerî işlere de gereken ilgi gösterilmemiş, askerler de gevşemiştir⁽⁷⁸⁾. Sefahatın artmasıyla değerler dizisi zayıflamış, insanlar gündelik yaşamaya başlamışlardır. Günümüz yaşamak esas alındığından, uzun vadeli, geniş kapsamlı düşüncelerle işleyen devlet, ihtiyaç duyduğu teorik zeminden gerekli desteği bulamamıştır. Damat İbrahim Paşa dönemi, bu anlayışın doruğa ulaştığı zamandır⁽⁷⁹⁾. Silah imalathaneleri yerini, süs eşyaları üretimine bırakmıştır. Askerî talim alanları yer yer eğlence yerlerine dönüşmüştür⁽⁸⁰⁾. Lale devri nizam-ı devlette sarsıntı, millette tenbellik yerleştirmiştir⁽⁸¹⁾. Toplumun bu zihniyete düşmesi, sürekli çoğalıp ve büyüyen düşmanlarla sarılı dev bir devletin idaresinde ve beslenme kaynaklarında sıkıntıların, hatta hastalıkların ortaya çıkması için yeterlidir. Bu dönemde yüksek yönetici tabaka, din ve gaza karışımı olan Osmanlı Ethos'undan yani kendine özgü zihniyetten kopmuştur⁽⁸²⁾.

Ahlâk bozukluğu bütün topluma yayılınca ister istemez kurumları işletenler bundan etkilenir. Kurumlardaki yetersizlik ahlâkî bozulmayı artırır. Ayrıca ahlâkın bozulmasında iktisadî unsurlar da önemli rol oynar, dengesiz gelir dağılımının yarattığı haksız zenginlikler sefahatı daha fazla artırdığı gibi, geçim sıkıntıları da ahlâksızlığın kaynakları

(77) Bkz. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 297.

(78) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 32.

(79) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 64-65.

(80) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 65.

(81) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 66.

(82) Bkz. Berkes, a.g.e., 43.

arasında sayılabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı Devleti'ndeki bozulma bütün bunları içermektedir.

Bozulmanın başlıca nedenlerinden biri de kurumların görevlerini yapamayışlarıdır. Cevdet Paşa, devletin önemli kurumlarını hem kendi iç yapıları açısından hem de Avrupa'daki yeni gelişmeler açısından karşılaştırarak ele almış⁽⁸³⁾, çözümlenmeleri buna göre yaparak güvenilir sonuçlara varmıştır. Devletin eski usul ve nizamları sarsılmış, uzun zaman savaş yapmayan askerin düzeni bozulmuştur. Halkın muharebelerden vazgeçip rahat yaşamayı ve sukûneti istenmesi ile gevşeklik ve tembellik yaygınlaşmıştır. Düşman ise eğitilmiş askerlerle ordu teşkil ederek ve harp sanatını da ilerleterek kuvvet bulmuştur. Bir harp çıkma tehlikesi belirlediğinde ya da çıktığında kadrolar ne yapacağını şaşırır hâle gelmiştir; alt yapı bozulduğundan, devletin aleyhine olan barış antlaşmaları yaparak durumu kurtarmaya çalışmışlardır. Durum böyleyken, askeri yenileştirmek öne alınacak işlerden biri olduğu bilindiği halde, bu mühim işe kimse yanaşmamış, iş başındaki yöneticiler buldukları dolabı kırıp dökmeden idare edip gitmişlerdir⁽⁸⁴⁾. Sonuçta devletin elinde hiçbir varlık kalmamıştır. Cevdet Paşa üst kadrolara getirdiği eleştirilerde çok haklıdır. Devletin dayandığı temellerden biri olan askeri kurumların hantal, iş yapamaz ve sürekli sorun üreten bir noktaya gelmesinde birinci dereceden yöneticiler sorumlu tutulmuştur.

Yönetimde merkezi rolü oynayan *divanın* çalışma şeklinin bozulması da devletin kötüye gidiş nedenleri arasında sayılmıştır. Divan devletin bütün kurumlarını yöneten ve sorunların çözüldüğü bir yapıyken, dar görüşlü, ehliyetsiz padişah ve vezirler sayesinde önemini kaybetmiştir. Divan önemini kaybedince kanun ve nizamlara riayet olunmaz ve az çok nüfuz bulan Padişah yakınları her işe karışır olmuş, devlet işleri ehil olmayanların eline geçmiştir. Devletin kuruluşu bozulmuş, yer yer ihtilaller başgöstermiştir⁽⁸⁵⁾. Yetersiz padişahlar döneminde devlet işleri, yetkisiz, ehliyetsiz, açgözlü siyasetçilerin elinde kalmıştır⁽⁸⁶⁾. Saltanat yakınları ile vükela (vekil, bakanlar) arasına senlik benlik girmiştir⁽⁸⁷⁾.

Bozulmanın önemli bir nedeni ile liyakata göre atama yapıl-

(83) Cevdet Paşa'nın hukukçuluğu, onun Avrupa tarihi üzerinde içtimai-hukukî müesseselerinin tahlili yoluyla ve bazen bu müesseselerin Osmanlı ile mukayesesine kadar uzanan ilginç gözlemler yapmasını sağlar. O tarihe, müesseselerin tekamülüne tetkik yoluyla bakıyor. (Bkz. Ortaylı, a.g.e., 165-166).

(84) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 77.

(85) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 48.

(86) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 55.

(87) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 59.

mamasıdır⁽⁸⁸⁾. Çözülme, büyüklük ve parlaklığa bağlı olarak şımarmak, istenileni kabul etmeyip yalvarmağa zorlamak, padişahların görünmeyip kafes arkasına çekilmeleriyle başlamıştır. Sultan Süleyman'ın has odabaşısı İbrahim Ağa'yı birden sadaret makamına getirmesi, tecrübe geleneğini tersine döndürmüştür⁽⁸⁹⁾. Sonra gelenler, bu örnekten hareketle, kendi sevdiği bendeleri vezir etmeğe başlamışlardır. Bu yolla işbaşına gelenler genç olduklarından, işlerin nasıl yürüdüğünün farkına varamamışlardır. Kendi başına iş görüp kanun ve kaideye uymayan hareketlerde bulunmuşlardır. İşler, devletin menfaati gözönünde bulundurularak yapılmadığından bireysel kaygılar ön plana çıkarılmıştır. İşe göre adam yerine, adama göre iş aranır olmuştur⁽⁹⁰⁾. Devletin nizam ve intizamı darmadağın olmuş, karışmış, zayıflamağa başlamıştır⁽⁹¹⁾. Liyakatlıların da kadrinin bilinmemesi bozulmanın önemli özellikleri arasındadır. Viyana bozgunu nedeniyle idam edilen Kara Mustafa Paşa kadri bilinmeyenlere iyi bir örnektir. Cevdet Paşa'nın bildirdiği gibi, vahim olan, yerine *kimin geçeceğini düşünmemiş* olmalarıdır. *Şahsi menfaat ve garazlarını devlet işinden üstün tutarak sadakat yüzünden hiyanet eylediler. İdamı büyük hata idi*⁽⁹²⁾.

Cevdet Paşa'ya göre, IV. Murat sonrasında devletin düzeni iyice bozulmuştur. Askerlerin ihtilâli, iç işlerinin kötüye gitmesi, devlet nüfuzunun kalmaması devlet varidatının akacağı yolu değiştirmiştir. Başka ırk ve inanç olanlar başkaldırmış, devletin durumu baştan başa ihtilâllerle yönlendirilir olmuştur. İhtilâllerle, zorla, ehil olmayanlar iş başına getirilmiştir. Devleti kökünden yıkmağa çalıştıklarından ve milleti niyi ahlâkını bozduklarından eski devrin neş'esi geri gelmemiştir. Hatta siyasi açıdan öncelikli işlerin öne alınması usulü bile kalmamıştır⁽⁹³⁾.

(88) Harun Reşid'in yaptığı atamanın yanlışlığının sonuçlarını göstermiştir. (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 32).

(89) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 89.

(90) *Adama iş aramaktan vazgeçip işe adam aramak kaidesine itibar etmelidir*. Bu ilkeye uyulduğunda devlet işleri kısa sürede düzelecektir. (Bkz. *Tezâkir IV*, 102)

(91) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 89.

(92) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 56. Bazı tarihçiler, Kara Mustafa Paşa hakkında, yerinde kalırsa ileriki seneler kayıplarının çok fazlasını kazanacaktır, şeklinde yorumlar yapmışlardır. Ancak bazıları da, "Kanadı kırılan şahin bir daha yükseklerden uçup avlanamaz, her askerin kulağına küpe olsun ve ibret için katlolunmalıdır" yorumunu yapmış ve kazanmışlardır. Cevdet Paşa, Prusya Kralı Frederik'ten örnek vermiştir; birçok savaş kaybeden genarelinin değiştirilmesini istediklerinde, "bozula bozula elbette bozmanın usulünü öğrenmiştir, yerine başkası gelse bozulmayı öğreninceye kadar o da bir çok defa bozulur demiş" (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 56).

(93) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 55.

Başıboş askerlerin hükümete baskı uygulayarak bir takım işleri yapmaya zorlamaları yönetimi daha da güçleştirmiştir⁽⁹⁴⁾.

Devleti idare edenlerin gerekli değişiklikleri zamanında yapmaması sonucu devlette aksaklıklar artmıştır. Cevdet Paşa'ya göre, *reformdan uzak kalmak Allah'a mahsustur. İnsanlık kanunları zamanın hükmü ile değişmektedir*. İkiyüz sene önce, hayırlı (gelişmiş) bir kavim tarafından uygulamaya konan, dünyanın gidişine uyan ve mükemmel kabul edilen bir kanun ya da usulün, o vakitten beri meydana gelen değişiklikler nedeniyle işe yaramaz duruma gelmesi doğaldır. Devlet adamları için asıl lazım olacak, kabullenilecek olayı düşünüp tartışmak ve devleti bugünkü ihtiyaçlarına ve zamanın hükmüne göre incelemek ve yorumlamaktır. İdare ona uymalıdır⁽⁹⁵⁾. Devletin değişme sorununu anlayacak ve gerekli tedbirleri alacak nitelikte kadroları yetiştirmek Cevdet Paşa'nın özlemi olmuştur. Bu nedenle sorunların analizinde olsun, çözüm arayışlarında olsun sürekli devlet adamları ile aydınları göz önünde tutmuştur.



Devletin iyi dönemlerinde *devlet adamları* büyük tecrübeden geçirilerek liyakatlarına göre en üst seviyelere getirilmişlerdir. Eyaletlerin idaresini yüklenen *beylerbeyiler*, nice zaman sancak beyliği etmiş, sıcak ve soğuk rüzgâr görmüş emektar zatlardan seçilmişlerdir. *Sancakbeyleri* din ve devletin iyiliğini isteyen, iş bitirir, tecrübe görmüş durumda olan kimselerden atanmışlardır. Suç ve günahları tesbit edilmedikçe işten el çektilerimemişlerdir. Uzun zaman makamlarında kaldıklarından, hem idari, hem askerî hem de iktisadi güç ve kuvvetleri arttığından barış günlerinde şehir ve kasabaları imar etmişlerdir. Özellikle de halkın üstün seviyede geçimini sağlamayı görev bilmişlerdir. Savaş zamanındaysa, çok teçhizatlı ve silahlı askerleri ile büyük orduya katılır kendilerinden beklenen görevleri hakkıyla yapmışlardır⁽⁹⁶⁾.

Savaş hüner ve maharetleri en üst seviyede gelişmiş komutanlar, her şartta duruma hâkim olup muharabe emir ve işlerinde istek ve çabuklukları ile takdir toplamışlardır. Çünkü, kadroları büyük görevlere hazırlamak için, adaylar küçük yaşlardan itibaren harp hizmetlerinde görevlendirilmişlerdir. Böylece mühim devlet işlerine alışarak yeteneklerini geliştirmiş ve basamak basamak rütbelerine erişmişlerdir.

(94) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 57.

(95) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 83-84.

(96) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 84.

Memuriyet kanunları içinde, her yere gönderilmişlerdir. Seferden sefere gidip gelerek gençliklerinden, yorgun yaşlılık yıllarına varıncaya kadar türlü harp silahlarını kullanmış, emir vermek ve emrin yapılmasında gerekli becerileri en üst seviyede kazanmışlardır. Rütbelere yükseldikçe hükümet ile ilgilenip devletin sorunları hakkında bilgi, görgü sahibi olmuşlar ve bilgi ve tecrübelerine güven tam olduğundan, gönül rahatlığıyla en üst görevlere getirilmişlerdir⁽⁹⁷⁾. Bu klasik dönemden pek birşey kalmadığından yönetim öylesine aç gözlü ve görgüsüzlerin eline geçmiştir ki, bunlardan devletin geleceğini düşünmelerini beklemek bile safdillik olmuştur⁽⁹⁸⁾. Devlet kadrolarının en çok bozulduğu dönem, Damat İbrahim Paşa'nın 12 yıl süren veziriazamlık dönemine rastlamıştır. Kurumlar gerçek bozulmayı bu dönemde yaşamıştır. İsraf arttığı gibi, askerin nizamı da kökten sarsılmıştır. Yeni düzenlemeler aramak bir yana, eski usuller bile uygulanmamaya başlamıştır. Teferuat ve öneriler en öncelikli unsurlar olmuştur. Böyle bir zihniyetle devleti işleten hem adli, hem ilmi hem de mülki kadrolar hızla bozulmuştur⁽⁹⁹⁾.

Yetkililer öylesine vurdumduymazlık içinde olmuşlardır ki, Safevi Devleti'nin yıkılacağından haberdar olunmasına rağmen hiçbir ön hazırlık yapılmamıştır. Sonra da Hemedan, Gence, Revan, Şirvan ve Gürcistan ele geçirilmiş ama *ne türden askerî tedbirlerin alınması gerektiği bilinemediğinden* Nadir Şah tarafından kısa süre sonra geri alınmıştır⁽¹⁰⁰⁾. Rusların meydan okuyuşları kabul edilip savaşa girilmesini isteyenlere verdiği cevapta Cevdet Paşa idarî kadronun durumunu çok açık bir şekilde dile getirmiştir: *Devlet adamları kuru debdebe ve gösterişe dalmuş ve sefih kimseler meydanı almış ve düşman ise günden güne askerine nizam vermekte bulunmuş iken, harp etmek büyük hata ve tehlike olurdu*⁽¹⁰¹⁾. Ruslarla olan ilişkide, Fransız elçisinin etkisinde iş yapmağa çalışan bir kadrodan fazla bir şey beklememek gerekir⁽¹⁰²⁾. Cevdet Paşa'nın bildirdiği gibi, iktidardaki dalkavuk, yaltakçı kimseler,

(97) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 89-90.

(98) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 60. Şeyhülislâm Feyzullah Hoca, bütün akrabalarını devlet kadrolarına yerleştirip, devletin cahillerin eline geçmesine neden olmuştur.

(99) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 64.

(100) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 66. Paris Konferansı'nda Ali Paşa'nın Kafkasya'nın bizim için önemi olmadığını söyleyince, Clerandon, "Ben bir Türkten daha fazla Türk olamam" (Bkz. *Tezakir I*, 101) demiştir. Bu durum yöneticilerin ne durumda olduğunun bir göstergesidir.

(101) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 66-67.

(102) Bkz. *Tarih-i Cevdet II*, 570.

muharebenin manasını lügatlerden öğrenip de yapılacak hazırlıklarla nelerin nerede, nasıl olacağından haberi olmayanlar, fırsat bularak, arzu edilmeyen bir harbin yapılması kararını almışlar. Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa, temkinli yaklaşımı nedeniyle korkak damgası yemiş ve sadarettten alınmıştır. Çıkar grupları kazanmış devlet savaşı kaybetmiştir⁽¹⁰³⁾. Büyük devlet memuriyetleri, bilhassa vezirlikler muharebe yerine, işgüzarlıkla liyakatını ispat edenlere verildiğinden iyi sonuçlar umulmamıştır⁽¹⁰⁴⁾.

Alaybeyilik⁽¹⁰⁵⁾ gibi bir kurum, himaye, koruma ve rüşvet ile düşük ahlâklı alçak bazı kimselere verilmeğe başlanmıştır. Valiler de burarlardan gelir sağlandıklarından bu tür insanları kendi lehlerine kullanmışlardır. Vezirlik bol miktarda dağıtılmaya başlanmış, rütbelerin eski değerleri kalmamıştır. Ancak rütbe sahipleri artıkça debdebeli yaşamak için halka daha çok baskı uygulamıştır⁽¹⁰⁶⁾.

Böylesine bozuk bir kadronun yönettiği devletten ne beklenir? Burada sorunların kaynağı büyük ölçüde kadroların bozukluğuna ve işlerini iyi yapmamaya bağlanmıştır. Liyakat esası gitmiş yerini rüşvet yerini almıştır. Asker savaştan korkar olmuş, mülkiyeli kendi devletinin sınırlarını ve sorunlarını dahi bilemez duruma düşmüştür. Bu nitelikteki kadrolar sorunları nasıl çözecektir? Böyle bir tabloyu görenlerin büyük kısmı karamsarlığa kapılarak batı devletlerinin kendilerini kurtarmasını ummuşken Cevdet Paşa sorunun çözümünü büyük ölçüde kendi kültüründe aramıştır.



Cevdet Paşa, çöküşün nedenleri arasında ilimdeki gerilemenin de etkisinin bilincindedir. *Avrupa fende ilerlerken Osmanlı sefahat içinde yaşamaya başlamıştı* ⁽¹⁰⁷⁾ ifadesiyle bunu açıkça göstermiştir. Cevdet Paşa ilmiyle sınıfının içinde bulunduğu durumu şöyle anlatmıştır: *İlmiye sınıfının aslı esası o kadar bozulmuş ki yalnız ismi ve resmi kalmıştır. Halbuki ismi, bu ismi verenlere ve resmi geçmiş alimlerin güttükleri güzel usullere aykırı düşmesi şöyle dursun ömründe okuyup yazmamış çuhadar ve kayıkçı esnafına makam (akademik) verilmesi gibi çirkin gösteriler, garip merasim ve adetler çıkarıp tarik-i ilmiyenin batıl ve cahillik içinde*

(103) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 78.

(104) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 68.

(105) Alaybeyilik; İlin, güvenlik merkezi, jandarma komutanlığı.

(106) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 97.

(107) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 98.

yol almasına, mühim olan insan haklarını koruma işlerinde akla gelmeyecek kötülüklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İlim kurumlarının da islahı kaçınılmaz bir duruma gelmiştir. Acak, bunca rütbe ve tayin yerlerini kaldırıp silmek kabil olmadığından, islahın yavaş derecede yapılması istenilmiştir⁽¹⁰⁸⁾. Özellikle adli ve dinî kurumlar, bu kurumları ellerinde bulunduran ilmiye sınıfının bu durumundan büyük ölçüde etkilenmiş, dolayısıyla hızla bozulmuşlardır. İلميye sınıfında da insanlar yetersiz kaldıklarının farkına varmadıkları gibi, bu kurumu parası olan herkese açmışlardır.

Cevdet Paşa'ya göre, ilim adamlarının asıl düzeni yok edildiğinden ulema arasına birçok cahil kimse katılmıştır. Gerçi bazı iyi ve güvenilir olanlara rastlansa da, cahillerin sayısı daha fazlaymış. Ulema adına ortaya çıkanlar, ehliyetsiz ve devekuşu gibi iki yüzlü olduklarından, kanatlanıp ilimde ilerleyerek irfan yuvalarına uçamamışlardır⁽¹⁰⁹⁾. Devekuşları uçamayacağına göre, ilim kurumunun ne durumda olduğu açıkça ortaya konmuştur. Üst düzey görevlileri seçmek için Şeyhülislâm'ın başkanlığında yapılan sınavın sonucunda, genellikle haksızlık yaptığı ya da rüşvet aldığı gerekçesiyle Şeyhülislâmlar görevden alınmışlar⁽¹¹⁰⁾. Böylesine önemli bir kurum hakkında yapılan dedikoduların ayıplanması yanında, dedikodulardaki gerçeklik paylarını da Cevdet Paşa reddetmemiştir.

İlmineye sınıfının Osmanlı Devlet düzeninde büyük bir yeri olmuştur. Devletin ilkeleri arasında bulunan adaleti sağlamak, bu kurumun görevleri arasındadır. Çünkü adli kurumlara atamalar ilmiye sınıfından yapılmaktadır. Dolayısıyla adli kurumları elinde bulunduran ilim adamları, herkesin canını, malını ve ırzını koruyacak, kanadı altına alıp koruyacak sorumlulukları yüklenmişlerdir⁽¹¹¹⁾. Bu açıdan bakıldığında devleti taşıyan ilkeye uyum sağlayacak kafa yapısından yoksun, bozulmuş bir kadronun yönettiği devlet de temelden çözülmüştür. Yine devletin dünya görüşünün oluşmasında büyük bir yer kaplayan din kurumu ehil insanların elinde olmadığından bozulmuş, yanlış yorumlar yapılarak gerekli olan yenilenmelere kapıları kapatmıştır. Böylelikle devleti ve toplumu taşıyan en önemli kurumlar, ehliyetsiz kişilerin elinde olduğu için gelişmeyi, sorunları çözmeyi, bozulan düzeni yeniden kurmayı engelleyecek unsurlar hâline gelmiştir.

(108) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 108-109.

(109) Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1179.

(110) Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1402-03.

(111) Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1403.

İlmiye sınıfının kurumlardaki sorumlulukları yanında topluma iyi ahlâk ve terbiye ile önder olmak gibi sorumlulukları da vardır⁽¹¹²⁾. Ulema iyi olunca, toplum da onları örnek aldığından dolayı, ahlâklı ve terbiyeli olacaktır. Ulemanın büyük bir kısmı bu niteliklere sahip olmadığından, toplumda çok daha büyük olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Böyle bir kadronun yetiştirdiği ehliyetsiz kimselerin devletin önemli kurumlarının başına gelmesi, devlet, millet ve toprak bütünlüğünü karışıklığa ve tehlikeye düşürmüştür. Yüksek seviyede ilim adamlarının işgal edeceği yerlerin ehline verilmesi gibi önemli bir makam, zorba ve fitneciler tarafından ehliyetini ispat edememişlerin elinde kalmıştır⁽¹¹³⁾. Bu da liyakatli olanları kızdırıp küstürmüştür. Devlet liyakatsiz ve soyguncu kişilerin elinde hızla çözülmüştür. Devletin kuruluşunda önemli rol oynayan din, yetersiz ulemadan dolayı, düzenlemeleri engelleyici bir tavra bürünmüştür.

Devleti işleten kadrolar devlet ve ilim adamlarının içinde bulunduğu durum, Cevdet Paşa'yı çok kızdırmıştır. Ona göre, devlet birçok işini keskin kılıç ile yapmışken ve ordusuyla bütün dünyayı korkutmuşken, şimdi etrafı güçlü düşmanlarla çevrilmiştir. Daha da kötüsü, asker savaştan uzak kalmış, ordunun düzeni bozulmuş, yetenekli komutan kalmamıştır. Dolayısıyla, böyle bir orduyla savaşa girilemeyeceğinden savaştan korkmuş, hakaret niteliğindeki meydan okuyuşlara katlanmışlardır⁽¹¹⁴⁾.

Devletin üzerine oturduğu ilkeler, adalet ve güvenlik, hiçbir şekilde değişmemiştir. Ancak öyle yöneticiler iş başına gelmiş ki bu ilkeler unutulmuş, yüksek değerler bir kenara itilerek, şahsî çıkarlar peşinde koşulmuştur. Bu nedenle liyakatsiz ve aç gözlü olanlar üst seviyelerde görev alıp, görevlerini ilkelere uygun yapmayarak, bütün yapının bozulmasına neden olmuşlardır. Bozulmanın boyutları genişledikçe, devleti idare edenler, sorunları çözme çabasında olma yerine, devleti yağmalamışlardır.

Cevdet Paşa, sorunların iki kaynaktan geldiğini göstermiştir, dene-

(112) Cevdet Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti şer-i şerife bağlı olduğundan bütünü ile üst düzey yöneticiler ve memurlar, devletin yönetimi için gerekli olan kararları alırken, öncelikle şer'i mahzurları bilip de söylemeleri gerekir. (Bkz. *Tarih-i Cevdet II*, 597) Bu yaklaşım, alınacak serbest kararların halk üzerinde yanlış etki yapmasını engellediği gibi, aydın kesimin sorumluluklarını yerine getirmede de etkili olmuştur. Böylece devletin genel amaçları açısından gerekli olan kararlar alınırken, İslâmî dünya görüşü göz önünde bulundurularak, devletin dayandığı ilkelere çatışmaya girilmemiş olur.

(113) Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1403.

(114) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 65.

bilir. Bunlar, ahlâk ile zihni yapının çöküşüdür. Yöneticilerin sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmeyişleri, liyakatlara göre atamaların yapılmaması ve hak etmedikleri makamları işgal etmeleri, toplumun bütününe etkilediği için büyük ahlâksızlık olarak kabul edilmelidir. Yine bu kadrolar, geleceğe yönelik teorik çalışmalar yapmadıklarından toplumun çöküşe gitmesinde birinci derecede sorumludurlar. Entelektüel faaliyetleri yürütecek ilmiye sınıfı, ilmi merakını yitirmiş, çıkar peşine düşerek aç gözlü siyasetçilerden farkı kalmamıştır. Böylelikle *görev ahlâkının* zayıflığı aynı zamanda bilinç zayıflığı olarak da ortaya çıkmıştır.

Haklı olarak, Cevdet Paşa devletteki çözülmeyi, devletin ilkelerinden çok bu ilkelere bağlı olarak gelişen kurumlar ve onları işletenlerin yetersiz kalmalarına bağlamıştır. Çünkü, değişkenlik özelliğini içeren devleti iyi işletebilmek için, kadroların iyi olması gerekir. İyi kadroların yetişmesi, onlardaki görev bilincinin gelişmesine bağlanmıştır. Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre, bilgi (ilim), irade ve güç varılmak istenilen hedefe götüren temel unsurlardır. Bunların ilk ikisi bireyde vücut bulurken; güç, kurumun sahip olduğu bir niteliktir. Bilgi ve iradesi olan kişiler buldukları kurumu da iyileştireceklerinden, kurum da güçlenecektir. Gelişme seyri açısından tarihle özdeşleşen devlet, onu işletenlerin elinde, *ebed müddet* olduğu gibi, çözülp yok olmaktadır da.

Devletteki etkileri açısından, insan, tarihi yapan ve yönlendiren unsur olarak ortaya çıkmaktadır. İyilerin elinde devlet, bütün kurumlarıyla bir saat uyumu içinde çalışarak, adaletli ve güvenli bir ortam yaratır; insanların ihtiyaç duyduğu huzur ve mutluluğu yaşatır. Kötülerin elinde ise ilkeler ve kurumlar işlemediğinden, bir bakıma devlet anlamını yitirir. Çünkü güvenlik ve adaletin –ki bunlar devletin temel ilkeleri– olmadığı yerde, devlet kolaylıkla tartışma konusu yapılabilmektedir. Zaten böyle kadrolar elinde uzun süre de yaşayamayacağından yok olup gidecektir. Böylelikle devleti yok eden yönetim kadrosu, o toplum ya da kültürün tarihinde olumsuz da olsa büyük bir rol oynamış olur.

Yükseliş Çabaları

Cevdet Paşa devletin esaslı bir yenilenme geçirmesi gerektiğini kabul etmiştir⁽¹¹⁵⁾. Yukarıda da belirtildiği gibi, devlet yenilenme süreci içinde olmak zorundadır. Bütün yenilenmelerdeki amaç iki temel ilke olan

(115) Cevdet Paşa Tanzimat dönemi ideolojisiyle uyum içinde biri olarak, artık restorasyona değil, esaslı bir reforma ihtiyaç duyan zihniyettir. tarih ve cemiyet görüşüne sahiptir. (Bkz. Ortaylı; a.g.e., 166).

adalet ile güvenliği sağlayarak ve devleti iyi işletip, toplumu huzurlu yaşatmaktır.

Tarih ve siyasi bilinci en üst seviyeye ulaşmış bir Osmanlı aydınının amaçları ve ufku çok büyük olmak durumundaydı. Bir dünya devletinin üst kadrosunda olan bir kişinin devlet için koyduğu amaçlar da buna uygun olmalıydı. Cevdet Paşa'da bu nitelikler vardı. Bu konuda önemli bir ipucunu, dönemin dünyasında en güçlü olan İngiltere donanması hakkında bilgiyle birlikte vermektedir: "*İşte kuvvet ve şevket böyle olmalı. Meydan-ı terakkide bu menzili göze almalıdır*" demiştir⁽¹¹⁶⁾. Gönlünde yatanı söylemiştir. Böyle bir amaç için yenilenme kaçınılmazdır. İşte bu hedefe ulaşmak, yani bir tasavvuru kuvveden fiile çıkarmak için üç ilke gereklidir. Bu üç ilke *ilim, irade ve kudrettir. Yapmağı bilmek, bütün nazmiyle yapmayı istemek ve yapabilmektir*. Cevdet Paşa'ya göre, bunlara sahip olan kişi herşeyi yapabilir⁽¹¹⁷⁾. Dünyayı idare etmek görevse, bunu gerçekleştirmek için bu ilkelere sahip bilim ve devlet adamı olmak ve yetiştirmek şart olmuştur. Böyle bir bilinçle 19. yy. Osmanlısına bakıldığında, devletin kurumlarını yenilemesi, ölüm kalım meselesi haline gelmiştir. Ya bozulan kurumlar tedavi edilecek ya da devlet olarak yok olunacaktır. Dünya devletinin çöküş aşamasına gelmesi, hem toplumu hem de üst kadroyu paniğe sürüklemiştir.

19. yüzyıl Osmanlısının tarihi misyonuyla bulunduğu durumun yarattığı çelişki, bütün kadrolarla, devletin yenilenmesi fikrini hâkim kılmıştır. Ancak yenilenmenin nasıl ve hangi boyutlarda olacağı hakkında çok az kişi detaylı düşünmüştür. İstenilen niteliklere sahip az kişinin çabaları da amaç açısından sonuç vermemiştir.

Cevdet Paşa yenilenmeyi kabulle birlikte, dikkat edilmesi gereken önemli noktaların altını çizmiştir. Bunlardan bir tanesi, yenilenme sürecinde, başka kültürlerden faydalanırken dikkat edilecek hususlardır. *Bazı husussiyetlerimiz var ki diğer devletlere nafî olan bize muzır olur. Onlara deva-i acil bize semm-i (zehir) helahl (çaresi olmayan zehir) olur*⁽¹¹⁸⁾. Bu tesbitlerinde oldukça haklı olan Cevdet Paşa, yenilenme arayışlarının kültürün kendi içinde olması gerektiği ve her kültürün kendi ihtiyacını karşılayacak mekanizmalara sahip olduğunu göstermiştir. Bütün mesele aydınların kültür üzerine eğilerek kendi kimlikleri için uygun olan yapıda sistemler geliştirmektir. Bunu yapamadıklarından, kolaya kaçarak, zehir içermesi muhtemel, başkalarını taklid etmişlerdir.

(116) Bkz. *Tezakir I*, 89.

(117) Bkz. *Tezakir IV*, 219.

(118) Bkz. *Tezakir IV*, 221.

Kültürler arası farklılıkların dikkate alınması gerektiğini kanunlar konusunda ortaya koymuştur. Gayrimüslim tüccarların İstanbul'daki nüfuzları artınca, Osmanlı ticaret mahkemeleri sorunları çözemez duruma gelmiştir. Ayrıca yabancılar şerî mahkemelere itiraz ettiklerinden, bazı zevat da, Fransa kanunlarını Türkçe'ye tercüme edip uygulanmasını önermişlerdir. Bunun üzerine Cevdet Paşa şöyle der: *Halbuki bir milletin kavanini esasiyesini böyle kalb-ü tahvil etmek, ol milleti imha hükmünde olacağından bu yola gitmek caiz değildir. Ulema grubu böyle düşünenleri tekfir ederdi*⁽¹¹⁹⁾. Başka bir toplum için hazırlanan yasaların alınması, toplumu imha demektir. Yapılması gerekli olan, aydınların ait oldukları topluma uygun yasalar yaparak, sorumlulukların yerine getirmeleridir.

Yenilenmenin gerekliliklerini, toplumun aydınları kendi özgün ürünleriyle yerine getirmeleri şarttır. Bu şart çerçevesinde Cevdet Paşa, yenilenmeyi bir bütün olarak düşünmüştür. Çünkü devlet saat gibi çalıştığından, her biri görevini iyi yapmalıdır. Dolayısıyla ordu ve mülkiye bozuksa, bunların ikisinde birden yenilemeler yapılmalıdır. Birinde yapıp diğesinde yapmamak, işi eksik yapmaktır. Devletin iyi olması, kurumların her birinin görevlerini tam yapması, yani kurumlar arası ilişkilerin ve kurum görevlilerinin yerine getirilmesine bağlıdır. Çünkü kurumların birindeki aksama bütünü etkiler⁽¹²⁰⁾. Osmanlı devleti göz önüne alınınca, devletin bütün kurumlarında ıslahat gerekli olmuştur. Çünkü en önemli kurumlar görevlerini yapamamaya başlamışlardı. İlkın, Sultan Selim Han ıslahat ihtiyacını duymuş bu işe girişmiştir⁽¹²¹⁾. 19. yy. boyunca denenen hemen hemen bütün ıslahatlar beklenileni vermemişti. Belki de bu sonucu gören Cevdet Paşa, şöyle demiştir: *"Devlet nizamının bütünüyle yenilenmesi, yeni bir devlet kurmaktan zordur. Çünkü yapılacak her iş, umumun ittifakı ile yapılması gerekir."*⁽¹²²⁾ Umurun, özellikle devleti yönetenlerin ne yapılacağı konusunda fikir birliği etmeleri gerekirdi. Ancak fikir birliğini sağlayacak bilinçte olmadıklarından, hükümetler sık sık değiştiğinden ve çıkar gruplarının da muhalefeti nedeniyle yenilenme hareketleri başarılı olamamıştır.

Yenilenmenin gerçekleşebilmesi için temel ilkeler konusunda da oy birliğiyle karar vermek gerekir. Cevdet Paşa'ya göre bu ilkelerden biri de, idarenin merkezî ve gayri merkezî olması hususudur. Örnek alma-

(119) Bkz. *Tezakir I*, 63.

(120) Bkz. *Tezakir IV*

(121) Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1407.

(122) Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1407.

cak devletlerde farklı uygulamalar tesbit edilmiştir. Fransa'da, merkezi İngiltere ve Rusya'da ise gayri merkezîdir. Osmanlıda gayri merkezî iken, Tanzimat'la birlikte merkezî olmaya başlanmış sonra yine gayri-merkezî eğilimler hâkim olmuştur. Cevdet Paşa zamanında ise karışık eğilimler var, hem merkezî hem değil. Esasın ne olduğu kararlaştırılmadıkça idarece güvenilir yol yapılmış sayılmaz. Öncelikle ne tür bir yönetim ilkesi benimsenecekse ona karar vermek gerekir⁽¹²³⁾. Kararsızlıkların kaynaklarına bakıldığında, ilkin kendi kültürüne güvensizliğin ortaya çıktığı görülür. Yeterli tarih bilinci gelişmediğinden, sorunların çözümü başka yerlerde aranmıştır. Yine bu niteliğe bağlı olarak yeterli zihni donanımına sahip olmadıklarından, hem kendi kültüründeki malzemeyi kullanamamışlar hem de tutarlı, kararlı bir tavır sergileyememişlerdir. İkincisi ise, siyasi bilinçleri kayıp olduğundan, geleceğe yönelik projeler geliştiremeyip günü kurtarma sevdasıyla baskın devletin dümen suyuna gitmişlerdir. Buna neden de entellektüel seviyenin düşüklüğüdür. Yeni model yaratabilse ya da eski sistemini yenileyebilecek entellektüel ufka ve donanımına sahip olsalardı başka devletlerin dümen suyunda dolaşmazlardı.

Cevdet Paşa, haklı olarak, yenilenmeyi gerçekleştirmek için devletin temel kuruluş ilkesini belirlemek şarttır, der; çünkü bu ilkeye uygun ve yenilenme hareketini gerçekleştirecek memur yetiştirilmelidir. Memurlar, görev yerlerini, sınırlarını, sorumluluklarını, bağlı oldukları mercileri bilmek durumundadır. Fakat 19. yy. sonunda Babıâli'de bile, memurların durumu net bir hâl almamıştır. Bu nedenle işlerin büyük bir kısmı sürüncemede kalmıştır. Resmî görevi nedeniyle hazırladığı lahiylada biraz iyimser bir hâl kendini göstermiştir. Bu iyimserlik havası içinde, devletin mülkiyesi ve ona tabi maliyesi layıkıyla yürüdüğü, adliyenin de yürür gibi olduğu ifade edilmiştir. Cevdet Paşa'ya göre, gelecekte bunalıma düşmemek için şimdiden tedbir almak gerekir; bu iş için de öncelikle eğitim ele alınmış ve ıslaha çalışılmıştır⁽¹²⁴⁾. Eğitimin ıslahı için verilen lahiyaya bakıldığında, kadroların niçin iş yapmadığı anlaşılmaktadır. Abdullah Efendi tasarısında⁽¹²⁵⁾ ilmiye sınıfının düzeltilmesi hakkında öneriler getirmiştir: Kadılık, müderrislik ve müla-zimetler alınıp satılır olmaktan çıkarılıp, kurum içinde görevler ve eğitimle kendini ispat edenlere verilmesi istenmiştir. Görevler hak sahibine ve umud vaad eden kimselere verilmelidir. Aileden mesleğe uygun olanlara kapı açık tutulmalı, ama diğerlerine müsamaha edilmemelidir.

(123) Bkz. *Tezakir IV*, 102.

(124) Bkz. *Tezakir IV*, 102-3.

(125) Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1441.

Kabarık sayı azaltılmalı. Kadılık mesleğine seçkin kimseler alınmalı, gibi tavsiyelerde bulunulmuştur⁽¹²⁶⁾. Burada ifade edilen dileklerin tersi yürürlükteki durumu gösteriyordu. Cevdet Paşa'nın bu tesbitleri ıslahat hareketinin bir fikir olmaktan çıkıp uygulamaya geçmesiyle ne türden zorluklarla karşılaştığının göstergesidir. Yetkililerin yetersizliği ve aralarındaki çekişmeler ile yenilenmeyle birlikte menfaatlerini kaybedeceklerin karşı koymaları da eklenince, yenilenme teşebbüsleri hep yarım kalmıştır⁽¹²⁷⁾.

(126) Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1441-42.

(127) Cevdet Paşa yenilenme hareketinin niçin başarısız olduğunu III. Selim örneğiyle göstermiştir. Sultan III Selim'in devlet adamlarından ve ulemeden lahiya (tasarı) istemesinin iki amacı vardı. Hem devlete faydalı tedbirleri bulmak ve bunları uygulamak, hem de kadronun liyakat ve dirayetine göre istihdam buyurmak maksadını görmüştür. (Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1408-9).

Genel kabulü sağlamak için, alimlerin iyilerinden ve devlet adamlarının büyüklerinden devlet nizamına dair birer lahiya (tasarı) kaleme alınması istenmiştir. Bunda amaç, herkesin fikirlerini beyan edip, sonra da akl-ı selim sahiplerinin ittifakı ile araştırılıp seçilerek yeni kanunlar yapmaktır. (Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1407). Ayrıca, bu istek *fikir imalini* başlatıp, düşünce meşalesini yakmayı gaye edinmiştir. (Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1408-9).

Yeni bir askerî yapının oluşturulmasına karar kılınmıştır. Ancak bunu yapmak için çok paraya ihtiyaç vardı. Ocaklara akıtılan paralar öyle kişilerin eline geçmişti ki, bunların tümünü kesmek toplumda bir infial yaratırdı. Yeni ordunun teşkiline de bütçe yetmiyordu. (Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1408). Ayrıca Avrupa'da ordu eğitiminde kullanılan kitaplar Türkçeye çevrilmediği gibi, bunun nazariyesi bile bilinmiyordu. Lahia sunanlardan bazıları savaşta bulunmamış, bulunanlar da sadece karşıdan düşman ordusunu görmüştü. Dolayısıyla nasıl tertip edilir, nasıl talim olunur, disiplin ve nizamları, kaide ve usulleri nedir? türünden soruları cevaplayacak bilgileri yakın incelemelerle ele almamışlardır. (Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1408). Bu nedenle tasarılar da yeni askerî yapının nasıl olacağına ilişkin doğru malumat yer almamıştır, çünkü, içlerinde askerliğin ne olduğunu, seferlerin hangi nedenlere dayandığını bilmeyen çoktu. (Bkz. *Tarih-i Cevdet IV*, 2066).

Bütün eksikliklerine ve bazılarının gülünçlüklerine rağmen, ortaya birtakım lahiyalar çıkmıştır. Ancak lahiya yazarlar hakkında çıkarılan dedikodular da işi daha da bulandırmıştır. Lahiyalar istidat derecesini gösterdiği yolunda bir takım söylentiler çıkartılmış, hoş gitmeyenler alaya alınmıştır. Ciddi olanlar bu yaklaşımdan korkup dalkavukluk yapmaya başlamışlardır. Bu tutum yeni kurulan Nizam-ı Cedid askerî ile Yeniçeriler arasında ayrılık ve aykırılık doğmasına neden olmuştur. (Bkz. *Tarih-i Cevdet III*, 1409). Devletin ileri gelenleri ve halk içinde yeniçeri taraftarı vardı. Nizam-ı Cedid olumlu notlar almıştı ama Yeniçeriler ve taraftarları bundan hoşnut olmamışlardı. Padişahın, dünyadan habersiz, tecrübesiz, çoluk çocuk takımı bir alay akılsız ve şuursuz olan yakınları, padişahı güldürmek ve eğlendirmek için tasarıları alay konusu yaptılar. Böylece halkı da etkileyerek, devletin kurmağa çalıştığı Nizam-ı Cedid aleyhine döndürdüler. (Bkz. *Tarih-i Cevdet IV*, 2066).

Cevdet Paşa *Tarih-i Cevdet*'de lahiyalara genişçe yer vermiştir. *Tezâkir*'de de Yeniçerilerin kapatılmasının bıraktığı izlerden söz etmiştir. Lahiyalardaki ortak fikir, bilgili bir ordunun gerekli olduğudur. Ancak bu o kadar kolay değildi. Çünkü Yeniçeri, Devleti Aliyye'nin kalbindeki bir seretan (kanser) illetine benzerdi⁽¹²⁸⁾. *Yeniçerilik Osmanlı'nın ilâhine işlemiş ve ocaklar asabiyet-i millîye makamına kaim olarak devair-i devletin usulül fûrununu istila eylemiş olduğuna nazaran devletin zatiyatından ma'dud olmuş idi. Onun ilgasıyla devletin gücü zayıfladı*⁽¹²⁹⁾. Boşlukları doldurmak için devletin yapısında değişiklikler yapmak gerekmiştir. Devlet gayri merkezden idare olunageldiğinden ve eyaletin herbirinin diğerine bezememesi, idarede farklı yollar almış olması, yenilenmenin başlıca zorlukları arasında olmuştur. Devletin her tarafındaki durumunu düşünerek ıslahatı ona göre yapmak gerekirdi; ancak, bunu yapacak kafada kadroların eksik olması, yenilenme çabalarını amaç dışına götürmüştür.

Osmanlıdaki yenilik hareketlerinin başarısız olmasının nedenlerini Cevdet Paşa açıklamıştır. Ona göre, Deli Petro'nun başarısının II. Mahmut'ta bulunmama nedeni, öncelikle II. Mahmut'un Avrupa seyahati yapmamış olmasıdır. Cevdet Paşa'ya göre, dahilen ve haricen lazım olan malûmatı hasıl etmek, devletin beyin takımının göreviyken bu ekip görevini yapmamıştır. Üstelik yenilenmeye ihtiyaç duyulduğu zaman, başta olanlar idarî konularda bilgisiz ve yeteneksiz olduklarından, bu işi yapacak eleman bulmak gerekmiştir. Vaka-i Hayriye'den sonra devletin dümenini eline alan Reis Pertev Paşa tekke şeyhlerinin sözlerine kandığından Cezayir elden gitmiştir. Dahiliye ıslahatlarıyla uğraşırken memleket harap, Devlet bi-tab olmuştur. *Sonra taklid yoluna gidildi. Bunda da ifrat edildi. Binanın sağlam olup olmadığına bakılmamış, süsüne özenilmiştir.* İlerlemenin gereği olan ilke ve nedenleri araştıracaklarına yan dallarla uğraşmışlardır⁽¹³⁰⁾. Böyle bir kadro ve anlayışla yola çıkan II. Mahmut, elbette başarısız olacaktı. Yenilenmeyi gerçekleştirmek için gerekli olan, ilim, irade ve güç bu kadroda olmamıştır. Cevdet Paşa'ya göre, medeniyetin icaplarını yerine getirerek, askerî yenilikler yapmak düşüncesi doğrudur; lakin *işin başından başlamayıp, kuyruğundan tutulmuş ve binanın temelini bakılmayıp binanın işlemeli olmasına özenilmiş, yani fen ve sanayinin yayılması ve tutunması ilkeleri araştırılacakken, medeniyet okunun getirdiği çerçöp israf ve sefahata alda-*

(128) Strelitz askeri ise Rusya'nın omuzunda bir urdu.

(129) Bkz. *Tezâkir* IV, 219.

(130) Bkz. *Tezâkir* IV, 220.

nılmıştır. O vakit İstanbul halkı din ve mezhebini usul ve hayatı tutmakta ve hiçbir ilerlemeyi kabul etmeyen katılıkla olduğundan yüksek tabakada olan memurların bu gidişinden nefret ederek her türlü hadiseden ürkmeye ve yapılan yeni tarz binaları kötü görmeye başlamışlardır⁽¹³¹⁾. Böylelikle yanlış tutum yeniliğe karşı tepki uyandırmıştır.

Yeniçeriyi düzeltme ve Nizam-ı Cedid'i kurmanın bilgiye dayandığı, bunu da Avrupa'dan hoca getirerek yapılması gerektiği belirtilmiştir. Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre, *ricalin çoğu, asrın müşkülâtını hal edecek kağıt bilgiye sahip değilmiş*. Bazıları da Avrupalıların Osmanlı topraklarına gelip gitmelerinden hoşlanmayıp, karantina uygulayarak giriş çıkışları yasaklamak istemişlerdir⁽¹³²⁾. Ufku ve yönetim becerisi, siyasi bilinci olmayan devlet adamlarının fazlaca yapacakları birşey yoktu⁽¹³³⁾.

Cevdet Paşa'ya göre, eski temeller ıslah edilmiş olsaydı ve toplum kendi ürettiklerini geliştirip de onları kullansaydı yenilenme gerçekleşebilirdi. Toplum üretmediği şeyi, bozuk iktisadi durumuna rağmen dışardan alarak kullanmış ve iflası hızlandırmıştır. İlkelerle değil gösterişle meşgul olduğundan beklenenler de gerçekleşmemiştir⁽¹³⁴⁾.

Devleti hukuk açısından düzeltmenin, dolayısıyla işlerin iyi yürüdüğü devlet düzenine ulaşmanın yollarından biri, belki de en kestirmesi, bağlı oldukları devletin eski kanunlarını ve durumunu kabul ederek gerekli gelişmeyi sağlamaktır⁽¹³⁵⁾. Ayrıca kanunlar arasında bir karışıklığın meydana gelmesini engellemek için de bunların bir sistem içinde toplanılması kaçınılmazdır⁽¹³⁶⁾.

Cevdet Paşa, toplumun geliştirdiği hukuka hakettiği değeri vermiş-

(131) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 69. Tarih-i Cevdet'in verdiği mesaj; geçmişte yönetici sınıfın cehaleti ahlâksızlıkları ve yanlış inançları yüzünden yenileşme olmamıştır. Körü körüne batıyı taklid edenler de başarılı olamamışlardır. ...Geçmiş, batıdan alınacak taze bilimsel ve teknolojik güçlerle canlandırmak amaç olmalıydı. (Bkz. Berkes, a.g.e., 231).

(132) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 114-115.

(133) Ufku olanlardan biri de Cevdet Paşa'ya göre Ragıp Paşa'dır. Ufkunun genişliği de doğu ve batı seferlerinde bulunmuş olmasından kaynaklanır. Bu seferlerden hem devletin hem de ordunun durumunu yakından tanımıştır. Bu nedenle sadarat makamındayken sulh yolunu tercih etmiş ve harpten kaçınmıştır. Savaş tekliflerini askerinin düzenini sağlamak için geciktirmiştir. Yeterince harcama yapamamakla birlikte Rus savaşı onu haklı çıkarmıştır. (Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 77).

(134) Bkz. *Tezâkir IV*, 220-21)

(135) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 84.

(136) Bkz. *Tarih-i Cevdet I*, 84.

tir. Hukukun bütün bölümleri önemli olmakla birlikte, medenî hukukun bir toplumun varlığının ve birliğinin temeli olması⁽¹³⁷⁾ nedeniyle, çözümlene dönemindeki toplumu bir arada tutmak için sağlam bir tabandır. Toplumun durumunu iyi tesbit eden Cevdet Paşa, haklı olarak yabancı hukuklardan çeviriye şiddetle karşı çıkmıştır. Osmanlı toplumu İslâmî bir yapıya sahip olduğundan, onun medenî hukuku İslâm hukukundan çıkarılması gereğini görmüş, bu kaygıyla yola çıkılmış ve *Mecelle* meydana getirilmiştir. *Mecelle*'nin girişinde, çağın ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş, dolayısıyla ihtiyaçları karşılayacak nitelikte olduğu belirtilmiştir⁽¹³⁸⁾. Zamanın değişmesin bağlı olarak hükümlerin değişebileceğini⁽¹³⁹⁾, yargıda örf ve adetlerin belirleyici olduğu (Madde 36, 45) *Mecelle*'de işlenen konular arasında yer almıştır.

Kanun-i Esasi hakkındaki tartışmalarda Cevdet Paşa doğruyu görmüştü: iki uygarlık ve iki anlam dünyası vardı; bunlar birbirlerine kaynaştırılamazdı⁽¹⁴⁰⁾. Dolayısıyla çeviri yapmak yerine kullanılmalı hukuk sistemini iyiden iyiye inceleyerek, gerekli kanunları ve düzenlemeleri, çağın şartlarını da göz önüne alarak ona göre yapmak gerekir. Zor bir yol⁽¹⁴¹⁾; çünkü toplumun yapısını, kültürünü, değerlerini, tarihini, amacını, çağın şartlarını ve gelecekte olabilecek durumları göz önüne alarak düzenlemelere girmek, ufku geniş, sorumluluklarının bilincinde ve çalışmaktan korkmayan bir kadroyu gerektirir. Çeviri kolay; başkalarının kendileri için yaptığı şeyleri, çevirip uygulamaya koymak büyük bir çaba gerektirmiyor. Başka kültürlerde oluşturulmuş yapıları çeviri yoluyla kendine uygulayan toplumlar ancak olumsuz sonuçları gördükleri zaman bile sorunun önemini farketmiyorlar. Çünkü, toplumdaki kopuk ve tarih bilinci eksik bir kadro genellikle bu türden hataları yapmıştır.

19. yüzyıl boyunca devletin önemli kurumlarından çeşitli yenilikler yapılmıştır. Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre, bu işi üstlenenler de memleket ahvalini bilmezlermiş. Bilmeyerek yaptıkları düzenlemeler genellikle ülkenin bir tarafına uyarsa diğer tarafına uymamıştır. Bu nedenle uygulanamamışlardır. Meclisin toplanma şartlarına uyulmamış, kazaskerlerin meclisdeki ağırlığı dikkate alınmamıştır. Bunun lüzumunu da kavrayamamışlar. *Biz o zamanlarda ileri gidiyoruz der iken ne*

(137) Bkz. Berkes; a.g.e., 220-222.

(138) Bkz. *Mecelle* 1195, 14.

(139) Bkz. *Mecelle* 1995, madde 39.

(140) Bkz. Berkes; a.g.e., 295.

(141) Bkz. *Mecelle* 1995, 12-13.

kadar geri gittiğimizi ve kuvvetimizden ne mertebe düştüğümüzü çok sonra anladık⁽¹⁴²⁾ diyerek Cevdet Paşa yenilenme hareketlerindeki durumu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Cevdet Paşa'nın çizdiği bu karamsar tabloda, Paşa'nın yeri farklı gözükmektedir. Herşeyden önce neler olup bittiğini ve sorunları çözmek için nelerin gerektiğini ve nelerin yapıldığının bilincinde olmak açısından diğerlerinden farklıdır. Çağının genel gidişi ile, Osmanlı devletinin yapısını iyi anlamıştır. Aşırılıklara kaçmadan gelenekçiliği ve yenilenmeyi birlikte, devletin ve toplumun şartlarına uygun biçimde, ele alıp gerçekleştirmek çabasında olmuştur⁽¹⁴³⁾.

Cevdet Paşa, devleti sorgulayarak, belli bir zihniyetin dayanaklarını ortaya çıkarmıştır. Devlet aracılığıyla toplum ve kültür sorgulanmıştır. Devlet sorunları çerçevesinde, padişahlar dahil bütün yöneticiler, hukuk ve adli kurumlar, askerî teşkilatlar, aydınlar ve eğitim sistemi, ekonomik yapı, dinî yapı, dil, aile, tarih, gelenekler, ahlâk, zihniyet, toplumu oluşturan farklı dil ve inanç taşıyan topluluklar, dünyanın durumu, yenilenmenin gerekliliği, toplum ve devletin amaçları ele alınıp incelenmiştir. Böylelikle kültürü belirleyen *temel kurumlar*, dil, tarih, din, aile ve ahlâk ile *düzenleyici kurumlar* siyaset, iktisat ve eğitim^(143a) devlet formu içinde değerlendirilmiştir. Bu anlamda devletin sorgulanması kültürün temel özelliklerini de ortaya çıkarmıştır.

Kendi üzerine eğilip, kendini tanıma anlamına gelen bilinç, ben kimim, sorusunu cevaplandırmada temel görevi üstlenmiştir. Yukarda da bildirildiği gibi, bu sorunun cevabı, kendini yani tarihini ve kültürünü belli bir bilinçle ele alarak değerlendirip, iyi ve kötü yanlarını ortaya koyarak cevaplandırılır. Gelişimi, görevleri ve niteliklerine bakıldığında, devlet, bir bakıma tarihle özdeşleşir. Devlet, geçmişte kurulup gelişen ve geleceği de kurup yönlendireceğinden bilincin en geniş ölçülerde somutlaşması şeklinde düşünülebilir. Türk kültüründe devlet, merkezi konumda olması nedeniyle, kültürün geçmişi ve geleceği, devletin aldığı ya da alabileceği durumlara göre değerlendirilebilir. Devletin güçlü olduğu dönemler kültür üretken ve zengindir; devletin zayıf olduğu dönemlerde kültür de verimsiz ve zayıftır. Bunun tersi de geçerli olabilir. Bu ilişkide, gözden uzak tutulmaması gereken tarihin ve bilincin önemlerinin büyük olduğudur. Cevdet Paşa'nın ortaya koyduğu devlet sorgulaması, bize bu ufku açmaktadır.

(142) Bkz. *Tezakir IV*, 221.

(143) Bkz. Berkes; a.g.e., 219.

(143a) Bkz. Bıçak; a.g.e., 9-15.

Cevdet Paşa, devletin statik olmadığını bildirerek, Cevdet Paşa önemli bir sorunu da tartışmıştır. *Değişebilirlik*, insan ve onun ürettiği herşey için geçerlidir. Dolayısıyla hem geçmiş hem de gelecek değerlendirilirken değişme göz önünde bulundurulmalıdır. Geçmişte mükemmel olduğu sanılan uygulama ve yapıların böyle olmadığı, zaman içinde geliştikleri ve sonra da bozuldukları bir gerçektir. Tarihçilik açısından bu temel ilkedir. Bir zaman ve konu hakkında araştırma yapan tarihçi bir ilke olarak değişken bir yapıyı incelediğinin bilincinde olmak zorundadır. Bir konu ve zaman için yaptıkları tesbitin diğerine uymayacağını bilmek durumundadır. Bu nedenle, devletteki olumlu olanları sevinçle, olumsuzları ise soğukkanlı karşılamak gerekir. Değişebilirliğin nedenlerini de tesbit edip en belirleyici olanlarını ortaya koymak yine tarihçilik açısından oldukça önemlidir. Ayrıca geleceğe yönelik çalışmalarda da aynı ilkeyi kabul etmek gerekir. Kurulan yapı ne nitelikte olursa olsun değişime uğrayıp gelişecek ya da bozulacaktır. Devlet adamlarının başarısı, şimdide alınan kararların ve yapılan eylemlerin gelecekteki etkilerini görebilmeye ve gelecek için şimdiden tedbirler almağa yönelmekte ortaya çıkar. Bu çabada belirgin olan yine tarih bilincidir. Cevdet Paşa değişebilirliğin devlet için geçerli olduğunu ileri sürerek, ilgili kişileri, gelecekte ortaya çıkabilecek sorunların çözümünün hazırlıklarının şimdiden yapılması gerektiği konusunda uyarmıştır.

Devleti işletenler, gerekli bilgi ve becerilere sahip olmadıklarından devletin çöküşünde başlıca neden sayılmışlardır. Onların başlıca nitelikleri, sorumluluklarını bilme ve onları tam olarak yerine getirme ile geleceği tasarlayabilmedir. Bu nitelikleriyle belli bir bilince ulaşmaktan hem kendi hem de toplumun yapısını anlayabildiklerinden, çıkan ve çıkabilecek sorunlara zamanında müdahale etmeleri beklenmektedir.

Cevdet Paşa, idarenin ne kadar iyi olursa olsun, bir gün zaafa düşüp devletin ortadan kalkmasına neden olacaklarının farkındadır. Çünkü, Tanrı dışında, herşey değişmektedir. Öyleyse, nasıl bir devlet modeli çizilmeli ki, değişme şartlarına uyum sağlayabilip, yıkılmadan uzun süreler ayakta kalabilsin? Cevdet Paşa'nın tarih çalışmalarını yönlendiren sorulardan biri bu olduğu açıktır. Devletin, devlet olması açısından, temel iki ilkesi adalet ve güvenliği hiçbir şartta tartışmaya yanaşmayacağı izlenimi vermiştir. Devletin amacı bunları gerçekleştirmek olduğundan, ilkeleri yerine getirmediği takdirde devlet olma vasfını kaybetmekle karşı karşıya kalmaktadır. Bu amaca ne kadar yaklaşırsa, devlet, iyi devlet olur. Bu temel ilke dışında kalan diğer unsurlar çağa ve duruma bağlı olarak değişmektedirler. Bu nedenle devlet yenilenirken, temel ilkeler çerçevesinde yeni yapılar oluşturulabilir. İster yapıya ekle-

necek yeni unsurlar isterse yeni yapıların oluşturulmasında birinci dereceden kendi kültürüne bağlı kalma şartı vardır. Devlet adamı, bütün ihtiyaçları ilk elden dahil olduğu kültürden temin etmekle yükümlü tutulmaktadır. İhtiyaçların karşılanmaması durumunda üretilmeleri gerekmektedir. Bu çaba içinde başka kültürlerden elbette yardım alınacaktır; ancak o kültüre teslim olacak şekilde değil, daha çok fikir alma şeklinde gerçekleşmelidir. Alınan fikirler, kendi kültürünün yapısına uygun olarak uygulanmalıdır.

Böyle bir yapı devletin aydın tabakasına büyük bir sorumluluk yüklemiştir. Çünkü, sürekli değişme ve sorunları izlemek durumunda kalan ve çözüm önermekle yükümlü olanlardır. Hem sorunu görebilmek hem de çözüm üretebilmek için kendini yani tarihini, kültürünü, çağı bilmek, geleceği tahmin etmek durumundadır. Böyle bir kadronun kurup işlettiği devlet elbette uzun ömürlü olacaktır.

Cevdet Paşa, toplum olarak, silüet şeklinde gözüken görkemli bir tarihten arta kalan felaket sürecinde belirsiz bir geleceğe sürüklenildiğinin bilincindedir. Birey olarak sorumluluklarını yerine getirmek için, ayaklarını basabileceği ve sürüklenmeden fazlaca etkilenmeyecek ilkeleri bulmuş gibidir. Bu ilke, kişinin kendi hakkındaki bilincidir. Tarih, siyaset, ilim, din bilinçlerine hep kendi hakkındaki bilinçle varmıştır. Geleceği kurabilmek için geçmişi konu edinmiştir. Yıkılmağa yüz tutmuş bir dünya devletinin gelecekte varolmasını sağlayabilmek için, tarih bilincinin kaçınılmaz olduğunu görmüş ve her tür çalışmasına yansıtmıştır.

Kaynaklar

- AHMET CEVDET PAŞA; 1973 *Cevdet Paşa Tarihi* (Seçmeler I) Düzenleyen ve Sadeleştiren: Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, MEB, İstanbul
- 1973 *Cevdet Paşa Tarihi* (Seçmeler II) Düzenleyen ve Sadeleştiren: Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, MEB, İstanbul.
- 1980 *Ma'ruzât*. Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul
- 1995 *Mecelle* (Sadeleştirilmiş) Sadeleştirenler: İbrahim Ural, Salih Özcan, Fey Vakfi, İstanbul.
- 1983 *Tarih-i Cevdet 1-6*, Sadeleştiren: DüNDAR GÜNDAY, ÜÇDAL NEŞRİYAT, İstanbul.
- 1986 *Tezâkir I* (tetimme 1-12). Yayınlayan; Cavid Baysun, TTK, Ankara.
- 1986 *Tezâkir II* (tetimme 3-20). Yayınlayan; Cavid Baysun, TTK, Ankara.
- 1986 *Tezâkir III* (tetimme 21-39). Yayınlayan; Cavid Baysun, TTK, Ankara.
- 1986 *Tezâkir IV* (tetimme 40). Yayınlayan; Cavid Baysun, TTK, Ankara.
- BABİNGER, Franz; 1992 *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.

- BERGSON, Henri; 1989 *Zihin Kudreti*, çev. Miraç Katırcıoğlu, MEB. Yay. İstanbul.
- BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- BIÇAK, Ayhan; 1994 '*Zihniyetin Yenilenmesi Sorunu*'. Türkiye I. Eğitim Kongresi (5-8 Ekim 1994). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Van.
- CASSİRER, Ernst; 1984 *Devlet Efsanesi*, çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- DAVUTOĞLU, Ahmet; 1994 'Devlet' Türkiye Diyanet Vakfı. İslâm Ansiklopedisi.
- DESCARTES, Rene; 1942 *Metafizik Düşünceler*. Çev. Mehmet Karasan, Maarif Matbaası, Ankara.
- DURALI, Teoman; 1995 *Aristoteles'de Bilim ve Canlılar Sorunu*. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- FLANAGAN, Owen J.; 1984 *The Science of the Mind*, The MIT Press, London.
- HEGEL, G.W.F.; 1991 *Tarihte Akıl*. Çev. Önay Sözer, Ara Yayıncılık, İstanbul.
- KANT, Immanuel; 1984 "*Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*" Seçilmiş Yazılar, seçen ve Çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KLEIN, David Ballin; 1984 *The Concept of Consciousness*. University of Nebraska Press, Lincoln.
- LOCK, John; 1992 *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Ara Yayıncılık, İstanbul.
- MERİÇ, Ümid; 1979 *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- OKTAYLI, İlber; 1986 *Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri Bildirileri (27-28 Mayıs 1985), s. 163-172, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul.
- PLATON; 1975 *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyübođlu, M. Ali C. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- SHOTWELL, James T.; 1939 *The History of History*, vol. I. Columbia University Press, New York.
- TANPINAR, Ahmed Hamdi; 1985 *19.uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- YINANÇ, Mükrimin Halil; 1940 '*Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik' Tanzimat* (Yüzüncü Yıl Münasebetiyle). Ma'arif Matbaası, İstanbul.